

İBN EBÎ HÂTİM (v. 327/938) VE “EL-CERH VE'T-TA'DÎL”İNDEKİ METODU

Yusuf Ziya KESKİN*

Bu makalemizde cerh ve ta'dil ilminin önde gelen isimlerinden biri olan İbn Ebî Hâtîm'i kısaca tanıttık ve onun *el-Cerh ve't-ta'dil* adlı eserindeki metodunu inceleyeceğiz.

I. İbn Ebî Hâtîm

Tam adı Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Ebî Hâtîm Muhammed b. İdris b. el-Münzir b. Dâvûd b. Mihrân et-Temîmî el-Hanzalî er-Râzî olan İbn Ebî Hâtîm,¹ 240/854 yılında Rey'de doğmuştur.² er-Râzî nisbesi Reyli olduğu için. el-Hanzalî nisbesi ise, babasının evinin bulunduğu semt olan Rey'deki Derbu Hanzala'ya nispetle verilmiştir.³ Ona el-Hanzalî ve et-Temîmî nisbelerinin verilmesiyle ilgili olarak dedelerinin, Hanzala b. Temîm oğullarının mevlâsı olduğundan bahsedilmektedir.⁴

* Yrd. Doç. Dr., Harran Ü. İlahiyat Fak. Öğr. Üyesi. vzkeskin@hotmail.com

1 İbn Ebî Hâtîm hakkında geniş bilgi için bkz: İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve't-ta'dil* Mukaddimesi, ss. 1-26; Yâkût, *Mu'cem*, III, 120-21; İbn Manzûr, *Muhtasarü Târihi Dimesk*, XV, 19; Zehebi, *Tezkire*, III, 829; a. mlf., *Mizân*, II, 588-89; a. mlf., *A'lâmu'n-nübelâ*, XIII, 263; a. mlf., *İber*, II, 27; Kîmîbî, *Fevâtu'l-Vefeyât*, II, 287-88; Safedî, *V'âfi*, XVIII, 228; İbn Kesir, *Bidâye*, XI, 216; İbn Kâdî Şübe, *Tabakât*, I, 112; Dâvûdî, *Tabakât*, I, 285; İbnü'l-'İmâd, *Şezerât*, II, 308-309; İsmail Paşa, *Hediyyetu'l-'ârîfin*, I, 513; Kettânî, *er-Risâletü'l-müstatrafe*, s.72; Zirikli, *A'lâm*, III, 324; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin*, II, 109; Küçük, *"İbn Ebî Hânîm"*, T.D.V.İ.A., XIX, 432.

2 Yâkût, *Mu'cem*, III, 121; Zehebi, *Tezkire*, III, 829; İsmail Paşa, *Hediyyetu'l-'ârîfin*, I, 513.

3 Yâkût, *Mu'cem*, II, 311; Zehebi, *Tezkire*, III, 829. Ayrıca bkz: Kettânî, *er-Risâletü'l-müstatrafe*, s.72; Zirikli, *A'lâm*, II, 324.

4 Küçük, *"İbn Ebî Hânîm"*, T.D.V.İ.A., XIX, 432.

İbn Ebî Hâtîm, erken yaşlarda Kur'an'ı öğrendi. Hıfzını tamamladıktan sonra hadis yazmaya başladı. Öncelikle babası Ebû Hâtîm er-Râzî⁵ (v. 277/890) ve Ebû Zür'a er-Râzî'den⁶ (v. 264/878) hadis tahsil etti.⁷ Bu iki zatın onun yetişmesinde büyük rolü vardır.

İbn Ebî Hâtîm, Rey'deki tahsilini tamamladıktan sonra o dönemin ilim geleneğine uyarak bilgisini artırmak amacıyla seyahatlere başladı. İlk olarak 255/869 yılında babasıyla birlikte hacca gitti.⁸ İkinci seyahatini 260/874 yılında⁹ kendi başına Şam ve Mısır'a, üçüncü yolculuğunu ise 264/878 yılında İsfahân'a yaptı.¹⁰

İbn Ebî Hâtîm, yapmış olduğu seyahatlerinde şu yerlere gitmiştir:¹¹ İrâk, Hicâz

- 5 İbn Ebî Hâtîm'in babası Ebû Hâtîm Muhammed b. İdrîs b. el-Münzir b. Dâvûd b. Mihrân er-Râzî el-Hanzalî, 195/810 yılında Rey'de doğdu. Hadis yazmaya 14 yaşında iken başladı. 20 yaşında seyahate çıktı ve pek çok yeri dolaştı. Ahmed b. Hanbel, Buhârî, İcîlî, Ebû Nu'aym el-Fadî b. Dükeyn ve daha pek çok kimseden hadis aldı. Kendisinden de başta oğlu İbn Ebî Hâtîm olmak üzere, Rabî' b. Süleymân, Ebû Zür'a er-Râzî, Ebû Zür'a ed-Dimeşkî, Ebû Dâvûd, İbn Mâce ve Nesâî gibi muhaddisler rivayete bulundu. Cerh ve ta'dilde otorite olan Ebû Hâtîm, ravileri tenkid etmede müşeddîd biri olarak tanınır. Ebû Hâtîm, 277 yılı Şaban ayında (Kasım 890) Rey'de vefat etmiştir. Ona nispet edilen ancak hiçbir günümüze tam olarak ulaşmayan *Tabakâtü'l-iâbî'in*, *Kitâbu'z-zühd*, *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-'azîm*, *el-Câmi' fî'l-fikh* ve *Kitâbu'l-vuhdân* adlı eserlerinin yanı sıra, Ehl-i Hadis'i çok rivayet topladıkları için *Kitâbu'l-büyük* adlı eserinde tenkid eden Dâvûd b. Halef el-İsfahânî'ye karşı hacmi 50 varak civarında olan bir reddiyesi vardır. Ebû Hâtîm hakkında geniş bilgi için bkz: İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh*, I, 350-67; III, 411; IV, 150; Ebû Nu'aym, *Târîhu İsfahân*, II, 201; Zehebî, *A'lâmu'n-nübelâ*, XIII, 247-60; a. mlf., *Tezkire*, II, 567-69; İbn Hacer, *Tehzîb*, IX, 31-34; Kettânî, *er-Risâletü'l-müstatrafe*, s.139; Uğur, *Hadis İlimleri*, s.25; Canan, "Ebû Hâtîm er-Râzî", T.D.V.İ.A., X, 150.
- 6 Ebû Hâtîm er-Râzî'nin teyzesinin oğlu olan Ebû Zür'a 'Ubeydu'llah b. Abdilkerim b. Yezid b. Ferrüh er-Râzî el-Kureşî el-Mahzûmî, 194/809 yılında Rey'de doğdu. Ebû Zür'a künyesi ona, Dimeşkî ziyaretleri sırasında, orada bulunan meşhur muhaddis Ebû Zür'a ed-Dimeşkî'yi tanıyıp hayran kalan hemşehriieri tarafından verildi. Henüz çocukken babası tarafından hadis meclislerine götürülen Ebû Zür'a, 20 yaşında iken seyahate başladı ve pek çok yeri dolaştı. Hocaları arasında Ahmed b. Hanbel, Ebû Bekr b. Ebî Şeybe, el-Ka'nebi, Ebû Seleme et-Tebûzekî ve başkaları bulunmaktadır. Kendisinden de Müslim, Ebû Hâtîm er-Râzî, Tirmizî, İbn Mâce, Nesâî, Taberî ve başka muhaddisler rivayete bulundu. Cerh ve ta'dilde uzman olan Ebû Zür'a, ravileri insaflı ifadelerle tenkid etmiştir. 264 yılı Zilhicce ayının son gününde (2 Eylül 878) vefat eden Ebû Zür'a'nın *Kitâbu'd-du'afâ'* (Medine 1409/1989), *el-Müsned*, *Kitâbu'l-târîh*, *Kitâbu'z-zühd*, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, *et-Tefsîr* gibi eserleri vardır. Ebû Zür'a hakkında geniş bilgi için bkz: İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh*, I, 329-40; İbn 'Adiy, *Kâmil*, I, 132; Zehebî, *A'lâmu'n-nübelâ*, XIII, 65-81; a. mlf., *Tezkire*, II, 557-58; İbn Hacer, *Tehzîb*, VII, 30-33; Kettânî, *Hadis Literatürü (er-Risâletü'l-müstatrafe Tercümesi)*, s.70; Sa'dî el-Hâşimî, *Ebû Zür'a*, I, 45-81; Kandemir, "Ebû Zür'a er-Râzî", T.D.V.İ.A., X, 274-75; Uğur, *Hadis İlimleri*, s.25.
- 7 İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh*, VII, 269, 294, 307-8.
- 8 İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh*, I, 361.
- 9 Bazı rivayetlerde İbn Ebî Hâtîm'in 260 yılında Muhammed b. Hammâd et-Tahrânî ile birlikte hacca gittiği, 262 yılında da Sevâhil, Mısır ve Şam'a seyahat ettiği belirtilir. Zehebî, *Tezkire*, III, 831; a. mlf., *A'lâmu'n-nübelâ*, XIII, 266. Ayrıca bkz: Küçük, "İbn Ebû Hâtîm", T.D.V.İ.A., XIX, 432.
- 10 İbn Manzûr, *Muhtasarı Târîhi Dimeşk*, XV, 22; Zehebî, *Tezkire*, III, 831; a. mlf., *İber*, II, 27; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, II, 308-309; Küçük, "İbn Ebû Hâtîm", T.D.V.İ.A., XIX, 432. Bu arada Zehebî (v. 748/1347), İbn Ebî Hâtîm'in seyahat ettiği yerleri kaydederken onun Horasan'a gitmediğini belirtir. Bkz: *Tezkire*, III, 829-30.
- 11 Bkz: İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh*, II, 491; III, 557; IV, 130; V, 38; VI, 202; VII, 327; VIII, 182; IX, 310; Yâkût, *Mu'cem*, III, 120-21; Zehebî, *A'lâmu'n-nübelâ*, XIII, 263-64; Dâvûdî, *Tabakât*, I, 285-86; Küçük, "İbn Ebû Hâtîm", T.D.V.İ.A., XIX, 432.

ve Cezîre bölgeleri ile Basra, Kûfe (255/869'da). Cibâl, Sâmerra, Hemezân (255/869'da), Beytu'l-Makdis, Fermâ (Mısır), Hims, Hudeyse, Dimeşk, Bağdâd (255/869 ve 262/876'da), Remle, Vâsıt, Karmisîn, Mekke (256/870 ve 260/874'de), İskenderiye, Cerçerâyâ, Medîne (255/869'da), Kazvîn, İsfahân, Nehrevân, Eyle, Taberiye, Trablus ve Hulvân.

İbn Ebî Hâtîm, Rey'de öncelikle babası Ebû Hâtîm er-Râzî ve Ebû Zür'a er-Râzî'den istifade etmiştir. Daha sonra seyahat ettiği yerlerdeki pekçok şeyhten hadis almıştır. Yaptığımız sayıma göre *el-Cerh ve't-ta'dîl* adlı eserinde kendilerinden hadis derlediği hocalarının sayısı 300 civarındadır. Diğer eserlerinden yapılacak tespitlerle bu sayının daha da artacağı kanaatindeyiz. Bu kadar sayıda hocadan hadis derlemesi, onun hadiste ve diğer ilimlerde önemli bir yere sahip olduğunu gösterir. İbn Ebî Hâtîm, hadis aldığı hocaların güvenilir kimseler olmasına dikkat etmiş ve *sadûk* olmayan hocadan hadis almamaya özen göstermiştir.¹²

İbn Ebî Hâtîm'in Ebû Hâtîm ve Ebû Zür'a'dan sonra en çok kendilerinden rivayette bulunduğu hocaları; Muhammed b. Müslim, Ahmed b. Sinan el-Vâsîfî, Muhammed b. Yahya, Ali b. el-Hüseyn b. el-Cüneyd, Ali b. el-Hasen el-Hisincânî, Sâlih b. Ahmed b. Hanbel, Abdullah b. Ahmed b. Hanbel, Muhammed b. İbrahim b. Şu'ayb, Muhammed b. Ahmed b. el-Berâ, Ebû Sa'îd el-Eşecc ve Abbâs b. Muhammed ed-Dûrî'dir.¹³

İbn Ebî Hâtîm, seyahatlerini tamamladıktan sonra Rey'e gelmiş ve hadis rivayetine başlamıştır. Ondan rivayette bulunanlar arasında Hüseynek diye bilinen Hüseyin b. Ali et-Temimî, Yûsuf b. Kâsım el-Miyâneçî, Ebu's-Şeyh b. Hayyân, Ebû Ahmed el-Hâkim, Ebû Ali Hamd b. Abdillâh el-Esbahânî, İbrahim b. Muhammed b. Yezdâd, İbrahim b. Muhammed en-Nasrâbâzî, Ali b. Muhammed el-Kassâr, Ebu'l-Fadl el-Hemedânî, Ebû Sa'îd b. Abdilvehhâb er-Râzî, Ebû Hâtîm b. Hübbân, İbn 'Adiy ve başkaları bulunmaktadır.¹⁴

Rey hâfızı olarak bilinen İbn Ebî Hâtîm hakkında el-imâm, el-hâfız, es-sebt, el-hâfızu'l-kebîr, en-nâkıd, es-sika, el-câmi', şeyhu'l-İslâm gibi ifadeler kullanılmak suretiyle onun ilimdeki yerine işaret edilmiştir.¹⁵

İbn Ebî Hâtîm, tefsir, hadis, usûl, kelim, menâkıb, zühd ve özellikle de cerh ve ta'dîl alanlarında eserler vermiş; aynı zamanda sünnetin Rey'de yayılıp yerleşmesini sağlamıştır.¹⁶ Fakih olduğu için zaman zaman hadislerden hüküm çıkararak ve fikhî içtihadlarda bulunan İbn Ebî Hâtîm, ayrıca şiir ve edebiyat

12 İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh*, VII, 237.

13 Diğer bazı hocaları için bkz: Yâkût, *Mu'cem*, III, 120-21; Zehebî, *Tezkire*, III, 829-30; a. mlf., *Mizân*, II, 588-89; a. mlf., *A'lâmu'n-nübelâ'*, XIII, 263-64; a. mlf., *'İber*, II, 27; Dâvûdî, *Tabakât*, I, 285-86; İbnu'l-İmâd, *Şezerât*, II, 308-309.

14 Zehebî, *Tezkire*, III, 829-30; a. mlf., *A'lâmu'n-nübelâ'*, XIII, 264; İbnu'l-İmâd, *Şezerât*, II, 308-309; Küçük, "İbn Ebû Hâtîm", T.D.V.İ.A., XIX, 432.

15 Zehebî, *Tezkire*, III, 829-30; a. mlf., *Mizân*, II, 588; a. mlf., *A'lâmu'n-nübelâ'*, XIII, 264; a. mlf., *'İber*, II, 27; Kütübî, *Fevâtü'l-Vefeyât*, II, 287-88; İbn Kesir, *Bidâye*, XI, 216; Dâvûdî, *Tabakât*, I, 285-86; İbnu'l-İmâd, *Şezerât*, II, 308-309.

16 İbn Kâdi Şuhbe, *Tabakât*, I, 112; Kehhâle, *Mu'cemu'l-müellifîn*, II, 109; Küçük, "İbn Ebû Hâtîm", T.D.V.İ.A., XIX, 432.

alanındaki derin bilgisi sebebiyle eserlerinde yeri geldikçe şiirlere de yer vermiştir.¹⁷

İbn Ebî Hâtim, ihtilaf edilen hadislerde başvuru kaynağı olmuştur. Rivayete göre İbn Sâ'id (v. 318/929), İbn Ebî Hâtim'in yaşadığı yıllarda Bağdâd'da bir hadis rivayet etmiş ve isnadında hata etmişti. Hâfız İbn 'Ukde (v. 332/944), İbn Sâ'id'e itirazda bulunmuş; bunun üzerine öğrencileri de İbn 'Ukde'ye çıkmışlardı. Nihayet olayı vezir Ebu'l-Hasen Ali b. 'İsâ'ya (v. 334/946) götürmüşler; vezir de meseleyi İbn Ebî Hâtim'e yazmıştı. İbn Ebî Hâtim hadise gözetmiş; hadisin İbn 'Ukde'nin dediği gibi olduğunu görmüş. Durumu vezire yazmış, bunun üzerine İbn 'Ukde serbest bırakılmış ve itibarı da artmış.¹⁸

Bu arada Ebu'l-Fadl Ahmed b. Ali es-Süleymânî. Hz. Ali'yi Hz. Osman'dan üstün gören şii muhaddisleri sayarken İbn Ebî Hâtim'i de zikretmiş ve onun Hz. Ali'yi Hz. Osman'a takdim ettiğini söylemiştir. Ancak Zehebî (v. 748/1374). "Ebu'l-Fadl'ın yaptığı ne kötüdür!" diyerek bu iddianın doğru olmadığına işaret etmiştir.¹⁹

Ayrıca Mesleme b. Kâsım el-Endelûsî de İbn Ebî Hâtim'i, babası gibi Hz. Ali'yi Hz. Osman'dan üstün görmesi sebebiyle şia yanlısı olmakla itham etmiştir. Ancak Mesleme, zayıf bir ravi kabul edildiği için bu iddia fazla rağbet görmemiştir.²⁰

İbn Ebî Hâtim, ilimde belli bir mertebeye ulaştınca kitap te'lif etmeye başlamış ve tefsir, hadis, fıkıh, tarih ve kelim konularıyla ilgili kitaplar yazmıştır. Onun, kaynaklarda ismi geçen eserleri şunlardır.²¹

Aslu's-sünne ve i'tikâdu'd-dîn, Beyânu hatai'l-Buhârî fî Târîhihi,²² *el-Fevâidu'l-kubrâ, Fevâidu'r-Râziyyîn, Fevâidu'z-zâirîn, Fedâilu ehli'l-beyt, Fedâilu Kazvîn, el-Hadis, Kitâbu'l-'ilel*,²³ *Kitâbu'l-künâ*,²⁴ *Kitâbu Mekke, Kitâbu'd-du'afâ', Kitâbu'l-edâhî, Kitâbu'l-mesâil, Kitâbu's-sahâbe, Kitâbu zühdi's-semâniyye mine't-tâbi'in*,²⁵ *Menâkibu'l-İmâm eş-Şâfi'*,²⁶ *Menâkibu'l-İmâm Ahmed, el-Merâsil*,²⁷ *el-*

17 Küçük, "İbn Ebü Hâtim", T.D.V.İ.A., XIX, 433.

18 Nevevî, *Muhtasarı Tabakâti'l-fukahâ*, s.457; İbn Manzûr, *Muhtasarı Târîhi Dimesşk*, XV, 22.

19 Zehebî, *Tezkire*, III, 830; a. mlf., *Mizân*, II, 589.

20 Küçük, "İbn Ebü Hâtim", T.D.V.İ.A., XIX, 433. Ayrıca bkz: İbn Hacer, *Tehzib*, IX, 33-34.

21 İbn Ebî Hâtim'in eserleri için bkz: İbnü'l-Esir, *Kâmil*, VIII, 358; Zehebî, *Tezkire*, III, 830; a. mlf., *Mizân*, II, 588-89; a.mlf., *A'lâmu'n-nübelâ'*, XIII, 259-65; Kütübî, *Fevâtu'l-Vefeyât*, II, 287-88; İbn Kesir, *Bidâye*, XI, 216; Dâvûdî, *Tabakât*, I, 286-87; İsmail Paşa, *İzâhu'l-meknûn*, II, 206, 209; a. mlf., *Hediyeyu'l-'arifîn*, I, 513; Ketânî, *er-Risâletu'l-müstatrafê*, s.39, 72, 76, 86, 121, 362; a. mlf., *Hadis Literatürü (er-Risâletu'l-müstatrafê Tercümesi)*, s.50, 70, 109, 143, 179, 245, 259, 260, 269, 323; Ahmed Naim, *Tecrid-i Sarîh Tercemesi*, I, 362; Zirikli, *A'lâm*, III, 324; Muhammed 'Accâc, *es-Sünne*, s.276; Uğur, *Hadis İlimleri*, s.91, 97, 161, 194, 206, 224, 293, 315; Küçük, "İbn Ebü Hâtim", T.D.V.İ.A., XIX, 433-34.

22 Haydarâbâd 1380/1961.

23 Kahire 1343-44/1924-25; Bağdad 1971; Beyrut 1405/1985; Riyad 1414/1993.

24 Haydarâbâd 1373.

25 Medine 1404/1984.

26 Kahire 1372/1953, 1413/1993; Beyrut 1979, 1981..

27 Haydarâbâd 1321, 1341; Bağdad 1387/1967; Beyrut-Dimesşk 1397/1977, 1402/1982; Beyrut 1403/1983.

Müsned, er-Redd 'ala'l-Cehmiyye, Sevâbu'l-a'mâl ve et-Tefsîru'l-kebir.²⁸

İbn Ebî Hâtim, küçüklüğünden beri ibadete ve geceleri uyanık geçirmeye, zikretmeye ve temizliğe önem verirdi. Muasırları onu, doğru yoldan sapmayan, nefisini, dinini ve şahsiyetini koruyan biri olarak nitelemişlerdir.²⁹

Babası Ebû Hâtim: "Kim Abdurrahman'ın yaptığı ibadetten daha sağlamını yapabilir? Abdurrahman'ın açıktan işlediği bir günah bilmiyorum. Ben bile onun yaptığı ameli yapamam."³⁰ diyerek onun takvasına işaret etmiştir.

İbn Ebî Hâtim, 70 yıl tek eşle yaşamış ve bu birlikteilikten hiç çocuğu olmamıştır.³¹

Hicri takvim hesabıyla 87 yıl yaşayan İbn Ebî Hâtim, 327 yılı Muharrem ayında (Kasım 938) Rey'de vefat etmiştir.³² Onun vefatıyla birlikte sünnetin Rey'de gelişmesini tamamladığı ifade edilmiştir.³³ Bu kanaat, onun ilimdeki mertebesini ve Rey'de hadis ilmine yaptığı hizmeti ifade etmek üzere söylenmiş olmalıdır.

Talebesi Ebu'l-Hasen Ali b. İbrahim er-Râzî (v. 371/981), İbn Ebî Hâtim'in hayatı ile ilgili bir kitap te'lif etmiş,³⁴ Rifat Fevzi Abdülmuttalib de, *İbn Ebî Hâtim er-Râzî ve eseruhû fî 'ulûmi'l-hadis* adıyla bir eser kaleme almıştır.³⁵

II. el-Cerh ve't-Ta'dîl Adlı Eserindeki Metodu

Cerh ve ta'dîl, bir takım özel lafızlarla rivayetlerinin kabûlü veya reddi yönünden ravilerin hallerinden ve haklarında kullanılan lafızların mertebelerinden bahseden bir hadis ricâli ilmidir.³⁶

Kur'ân'dan sonra İslâm'ın birinci kaynağı olan hadisler, nesilden nesile rivayet yoluyla aktarılmıştır. Bu aktarma işini üstlenen ravilerin cerh veya ta'dîl durumu,

28 Mekke 1417/1997.

29 İbn Manzûr, *Muhtasarü Târîhi Dimeşk*, XV, 19-20; Zehebî, *Tezkire*, III, 830; a. mlf., *A'lâmu'n-nübelâ'*, XIII, 265-66.

30 İbn Manzûr, *Muhtasarü Târîhi Dimeşk*, XV, 19-20; Zehebî, *Tezkire*, III, 830; a. mlf., *A'lâmu'n-nübelâ'*, XIII, 265.

31 Zehebî, *A'lâmu'n-nübelâ'*, XIII, 266.

32 Yâkût, *Mu'cem*, III, 121; İbn Manzûr, *Muhtasarü Târîhi Dimeşk*, XV, 24; İbnu'l-Esîr, *Kâmil*, VIII, 358; Zehebî, *Tezkire*, III, 831; a. mlf., *A'lâmu'n-nübelâ'*, XIII, 269; a. mlf., *İber*, II, 27; Kütübî, *Fevâtu'l-Vefeyât*, II, 287-88; Safedî, *Vâfi*, XVIII, 228; İbn Kesîr, *Bidâye*, XI, 216; İbn Kâdî Şuhbe, *Tabakât*, I, 112; Dâvûdî, *Tabakât*, I, 286-87; İbnu'l-İmâd, *Şezerât*, II, 308-309; İsmail Paşa, *Hediyetu'l-Ârifin*, I, 513; Kettânî, *er-Risâletu'l-müstatrafe*, s.72; Kehhâle, *Mu'cemu'l-müellifin*, II, 109; Küçük, "İbn Ebî Hâtim", T.D.V.İ.A., XIX, 433. Bazı kaynaklarda İbn Ebî Hâtim'in 90 yaşlarında vefat ettiği söylense de (bkz: Zehebî, *İber*, II, 27; İbn Kâdî Şuhbe, *Tabakât*, I, 112; İbnu'l-İmâd, *Şezerât*, II, 308-309), doğrusu onun 87 yaşında vefat ettiği dir.

33 Zehebî, *A'lâmu'n-nübelâ'*, XIII, 265.

34 Zehebî, *Tezkire*, III, 830; a. mlf., *A'lâmu'n-nübelâ'*, XIII, 263, 266.

35 Kahire 1415/1994.

36 Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, I, 582. Ayrıca bkz: Aydınlı, *Hadis İstihlaları*, s.44.

hadisleri değerlendirme esaslarının başında yer alır. Bu itibarla rivayetleri kabulde ve reddetmede cerh ve ta'dil önemli bir metod haline gelmiştir. İslâm âlimleri, hadisin İslâm teşrindeki yerinden dolayı rivayetleri âdil kimselerden almaya gayret etmişler; mecrûh kişilerin rivayetlerinden ise uzak durmaya çalışmışlardır.

Her ne kadar cerh ve ta'dilin Hz. Peygamber zamanında başladığı söylene de, gerçek manada cerh ve ta'dil nev'inden tenkitlere daha çok tâbiîler devrinde rastlanır. Tâbiînden sonraki dönemlerde ise tenkit faaliyeti gittikçe yoğunlaşan bir seyir izlemiştir. Tebe-i tâbiîn döneminde cerh ve ta'dille ilgili şifahi bilgiler tedvin edilmeye başlamış ve bildiği kadarıyla ilk defa Basra'da Yahya b. Sa'id el-Kattân (v. 198/813), cerh ve ta'dille ilgili sözlerini yazılı olarak bir araya getirmiştir.³⁷

Tebe-i tâbiîn dönemini takip eden yıllarda İbn Sa'd (v. 230/845) ile başlayan ve III./IX. yüzyılın sonuna kadar devam eden zaman dilimi, cerh ve ta'dil ilminin altın çağı kabul edilmiştir.

Bu dönemde meydana getirilen ve bazıları günümüze ulaşmayan rical edebiyatı arasında İbn Sa'd'ın *et-Tabakâtu'l-kübrâ* (Beyrut 1388/1968), Ali b. el-Medîni'nin (v. 234/849) *Kitâbu'd-du'afâ*, Ahmed b. Hanbel'in (v. 241/855) *el-Cerh ve't-ta'dil*, Buhârî'nin (v. 256/870) *et-Târîhu'l-kebîr* (Haydarâbâd 1361-64), Cûzecânî'nin (v. 259/873) *el-Cerh ve't-ta'dil*, Ebu'l-Hasen el-İclî'nin (v. 261/875) *Kitâbu's-sikât* (Beyrut 1405/1984) ve *el-Cerh ve't-ta'dil*, Ebû Zür'a er-Râzî'nin (v. 264/878) *Kitâbu'd-du'afâ* (Medine 1409/1989) ve *el-Cerh ve't-ta'dil*, Ebû Hâtim er-Râzî'nin (v. 277/890) *Tabakâtu't-tâbi'in*, Abdurrahmân b. Yûsuf el-Mervezî (v. 283/896), Sâlih Cezere (v. 293/906), Abdullah b. Ali İbnu'l-Cârûd (v. 306/918) ve Abdümelik b. Muhammed el-Esterâbâdî'nin (v. 323/935) *el-Cerh ve't-ta'dil* adını taşıyan kitapları, 'Ukaylî'nin (v. 323/935) *Kitâbu'd-du'afâi'l-kebîr* (Beyrut 1404/1984) ve *el-Cerh ve't-ta'dil*'i gibi eserleri zikredebiliriz.³⁸

İbn Ebî Hâtim'in *el-Cerh ve't-ta'dil*'i de hadis ravilerinin tenkidine dair olup hicrî üçüncü asırda te'lif edilen ve günümüze ulaşan en geniş rical kitabıdır. Müellif bu eserinde, kendi asrına gelinceye kadar ravilerin cerh ve ta'dili ile ilgili değerlendirmeleri bir araya toplamaya çalışmıştır. Bu itibarla *el-Cerh ve't-ta'dil*, önceki alimlerin cerh ve ta'dille ilgili görüşlerini ihtiva etmesi bakımından önemli bir eserdir.

18040* ravi (sahâbi, tâbiî, tebe-i tâbiî...) hakkında bilgi veren eser, Murad Molla

37 Zehebi, *Mizân*, I, 1-2; Ahmed Naim, *Tecrid-i Sarîh Tercemesi*, I, 352; Asıkkutlu, "Cerh ve Ta'dil", T.D.V.İ.A., VII, 396.

38 Bkz: İbn Hacer, *Lisânu'l-Mizân*, I, 11; Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, I, 582; Kettâni, *er-Risâletü'l-müstairafe*, s.147; Leknevî, *er-Ref' ve't-teknîl*, s.85, 272, 308, 406; Muhammed Accâc, *es-Sünne*, s.281; Kandemir, "Ebû Zür'a er-Râzî", T.D.V.İ.A., X, 275; Uğur, *Hadis İlimleri*, s.50-51; Sandıkçı, *İlk Üç Asırda Hadis*, s.106, 336, 457.

* İsmail Lütfi Çakan'ın *Hadis Edebiyatı* adlı eserinde ve Türkiye Diyanet Vakfı'nın çıkardığı İslam Ansiklopedisi'ndeki *el-Cerh ve't-ta'dil* maddesinde bu sayı 16040 olarak geçmektedir (Bkz: Çakan, *Hadis Edebiyatı*, s.274; Başaran, "el-Cerh ve't-ta'dil", T.D.V.İ.A., VII, 402). Doğrusu bizim kaydettiğimizdir. Bu arada bazı ravilerin birden fazla yerde tanıtılması veya bir ravinin ayrı ayrı şahıslarını gibi değerlendirilmesi de dikkate alınacak olursa, 18040 rakamında bazı değişiklikler

Kütüphanesi (nr. 1427), Köprülü Kütüphanesi (nr. 278) ve Dâru'l-kütübi'l-Mısıriyye (nr. 891-92) nüshalarını esas alan Abdurrahmân b. Yahyâ el-Mu'allimî el-Yemânî'nin tahkikiyle Köprülü nüshasının tertibi üzere 9 cilt olarak yayımlanmıştır.³⁹ Daha sonra bu neşirden birçok defa ofset baskı yapılmıştır.

el-Cerh ve't-ta'dîl'in yazma nüshası 4 ciltten; her bir cilt de iki cüzden oluşmaktadır. Matbû nüshanın birinci cildi *Takdimetu'l-ma'rife li'l-Cerh ve't-ta'dîl*, diğer sekiz cilt ise *el-Cerh ve't-ta'dîl* adlı eserdir.⁴⁰ Muhakkik, her bir cüz'ü bir cilt olarak yayımlamıştır.⁴¹

Müellifimizin bu eserini ondan, talebesi el-Kâdî Ebû Bekr Muhammed b. Ali b. el-Hüseyn el-Fefâ' (v. 395/1005 ?) rivayet etmiştir.⁴² Dolayısıyla kitaptaki senedlerin başında "*Haddesenâ Abdurrahmân*" diyen kişi el-Kâdî Ebû Bekr'dir. O, çoğu rivayetlerin başında "*Hadessenâ Abdurrahmân*", bazılarında ise "*Ahberenâ Abdurrahmân*" tabirini kullanmıştır.⁴³ Abdurrahmân ile kastedilen İbn Ebî Hâtim'dir. Bazı rivayetlerde ise bu ifadeler mevcut değildir.

İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*'in mukaddimesi niteliğinde olan *Takdimetu'l-ma'rife* adlı eserine, sünnete olan ihtiyaçtan ve sünnetin Kur'an'ı beyan edici olmasından söz ederek başlar. Sonra sünnetin sahih ve sakiminin bilinmesine ihtiyaç olduğunu; bunun da ancak ravilerin hallerinin bilinmesiyle mümkün olduğunu belirtir. Ardından sahâbenin adâleti, tâbiîn ve tebe-i tâbiînün fazileti ve ravilerin mertebelerinden bahseder. Daha sonra meşhur alimlerin tercemelerine genişçe yer verir.

Müellif, *Takdimetu'l-ma'rife*'de hadis otoritelerini dört tabakaya ayırmıştır:

Birinci tabakada Mâlik b. Enes, Süfyân b. 'Uyeyne, Süfyân es-Sevrî, Şu'be b. Haccâc,⁴⁴ Hammâd b. Zeyd ve Evzâ'î'yi.⁴⁵

İkinci tabakada Vekî' b. el-Cerrâh, Yahyâ b. Sa'îd el-Kattân, Abdurrahmân b. Mehdî, Abdullah b. el-Mübârek, Ebû İshâk el-Fezârî ve Ebû Müshir Abdüla'lâ' ed-Dîmeşkî'yi,⁴⁶

Üçüncü tabakada Ahmed b. Muhammed b. Hanbel, Yahyâ b. Ma'in, Ali b. el-

meydana gelebilir.

39 Haydarâbâd 1371-73/1952-53.

40 Muhakkik, *Takdime*'yi *el-Cerh ve't-ta'dîl*'le birlikte birinci cilt olarak yayımladığı için, dipnotlarda birinci cilde yapılan atıflarda *Takdime* kastedilmiştir. *el-Cerh* ise ikinci ciltten itibaren başlamaktadır.

41 Muhammed Sa'îd b. Besyûnî Zağlûl, *Fihrisu'l-Cerh ve't-ta'dîl* adlı çalışmasıyla eserin kullanımını kolaylaştırmış; Ebû Muhammed Fâlih eş-Şibli de eser üzerinde *el-Müstahrec min Kitâbi'l-Cerh ve't-ta'dîl min ahvâli'r-ricâl mimmâ verede fi ğayri mezânnih* adlı bir çalışma yapmıştır (Kahire 1413). Küçük, "*İbn Ebû Hâtim*", T.D.V.İ.A., XIX, 433.

42 Bkz: İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, II, 2.

43 İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, III, 175, 193.

44 İbn Ebî Hâtim, tanıttığı diğer alimlerden farklı olarak Şu'be hakkında bilgi verirken, alfabetik olarak sıraladığı 90 ravinin cerh ve ta'dîliyle ilgili görüşlerini senedli olarak kaydetmiştir (I, 132-57).

45 İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, I, 11-219.

46 İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, I, 219-292.

Medîni ve Muhammed b. Abdillâh b. Nümeyr el-Hemezânî'yi.⁴⁷

Dördüncü tabakada ise Ebû Zür'a 'Ubeydullah b. Abdilkerim er-Râzi ve babası Ebû Hâtîm er-Râzi'yi⁴⁸ tanıtmıştır.

İbn Ebî Hâtîm, hadis otoritelerini tanıtırken onların ilim ve faziletlerini, Kur'ân, hadis, isnad, nakd, rical, 'ilelu'l-hadis, fıkıh ve neseb bilgilerini, bazı ravilerle ilgili değerlendirmelerini, sünnete bağlılıklarını, ilim ehli arasındaki yerlerini, idarecilerle olan ilişkilerini, menâkıbını ve diğer halleriyle ilgili bilgileri senedli olarak bablar halinde kaydetmiştir. *Takdimetu'l-ma'rife* 'de genişçe tanıttığı hadis imamlarını *el-Cerh ve't-ta'dil* adlı eserinde ilgili yerlerde tekrar kısaca tanıtmıştır.⁴⁹

el-Cerh ve't-ta'dil'in muhakkiki, kitaba yazmış olduğu mukaddimede cerh ve ta'dil ilminin önemi ve cerh ve ta'dilde uyulması gereken kurallar hakkında bilgi vermiş, ardından da cerh ve ta'dil otoritelerinden bahsetmiştir. Daha sonra İbn Ebî Hâtîm'i kısaca tanıtarak hocaları, talebeleri ve eserlerine temas etmiştir. Kitap hakkında kısaca bilgi veren muhakkik, dipnotlarda nüsha farklarına ve müellifin veya müstensihlin bazı hatalarına işaret etmiş; ayrıca kitaptaki bilgileri, diğer rical kitaplarıyla mukayese etmeye çalışmıştır. Bununla birlikte kitapta muhakkikin gözünden kaçan bazı eksiklikler de mevcuttur. Mesela bir rivayette İbn Ebî Hâtîm'le Ahmed b. Hanbel (v. 241/855) arasındaki ravi senedden düşmüştür.⁵⁰ Muhtemelen bu, müstensihlerden kaynaklanan bir hatadır.

el-Cerh ve't-ta'dil, İbn Ebî Hâtîm'in rical konusunda otorite olduğunu gösteren önemli bir eserdir. Nitekim pek çok alim bu hususa işaret etmişlerdir.⁵¹

Müelliften önce yaşamış hadis otoritelerinin ravilerin cerh ve ta'diliyle ilgili görüşlerini ihtiva eden *el-Cerh ve't-ta'dil*, daha sonra yazılan rical kitaplarına kaynaklık etmiştir.⁵²

İbn Ebî Hâtîm, ravileri tanıtmadan önce metodunu şöyle açıklar: "Kitabımızdaki cerh ve ta'dil değerlendirmelerinde, ilk dönem alimlerinden başlamak üzere, babam (Ebû Hâtîm) ve Ebû Zür'a'ya varıncaya kadar bu işi bilen uzman kimselerin görüşlerine başvurduk. Cerh ve ta'dil konusunda tanınmayan kimselerin görüşlerine yer vermedik. Her bilgiyi, her sözü ve her cevabı sahibine nispet ettik. Cerh ve ta'dil otoritelerinin ravilerle ilgili değerlendirmelerinden,

47 İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh*, I, 292-328.

48 İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh*, I, 328-375.

49 Batılı araştırmacılardan Erik Nael Dickinson, *The Development of Early Muslim Hadith Criticism: The Taqdima of Ibn Abi Hâtîm al-Râzi* adlı doktora çalışmasında, *Takdimetu'l-ma'rife*'yi hadis tenkidî yönünden tahlil etmiştir. Küçük, "İbn Ebû Hâtîm", T.D.V.I.A., XIX, 433.

50 İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh*, V, 12.

51 Zehebî, *Tezkire*, III, 830; Kütübî, *Fevâtu'l-Vefeyât*, II, 287-88; Dâvûdî, *Tabakât*, I, 286-86.

52 Bkz: Ebu'l-Velid el-Bâci *et-Ta'dil*, I, 338, 340, 343, 440; II, 635, 673, 675; İbn Manzûr, *Muhtasarü Târihi Dimesk*, XIX, 272, 273, 280, 320; Zehebî, *Mizân*, I, 19, 20, 21, 24, 283; a. mlf., *Tezkire*, II, 425, 448, 640; İbn Hacer, *Tehzib*, I, 98, 163, 280; V, 178, 180, 205; a. mlf., *Lisânu'l-Mizân*, I, 129, 196, 315.

tenakuz içermeyen ve raviye en uygun olan görüşü zikrettik. Hakkında cerh ve ta'dîl yapılmayan pek çok raviyi, kitabımızın o ravileri kapsamı için ve onlar hakkındaki cerh ve ta'dîl değerlendirmelerinin ileride bulunabileceği ümidiyle kaydettik. Arayan kimsenin aradığını kolaylıkla bulabilmesi için isimleri alfabetik olarak: aynı adla çok sayıda isim geçtiğinde ise, bu isimleri baba adlarını dikkate alarak sıraladık."⁵³

Müellif *el-Cerh ve't-ta'dîl*'de, kendi devrine gelinceye kadar sahâbî, tâbî ve sonraki tabakalardan hadis rivayetiyle tanınan kimseleri bablar halinde tanıtmıştır. İkinci cildin başında yer alan 38 sayfalık bir mukaddimede sünnetin ravilerin nakliyle tespit edildiğini, ayet ve hadislerden deliller getirmek suretiyle ortaya koymaya çalışmıştır. Bunun gerekçesini de. "Bazı dalâlet ve bid'at ehli kimseler, haberlerin ravilerin nakletmesiyle sahih olamayacağını; sahih olabilmesi için bu haberler üzerinde bütün Müslümanların icmanın olması gerektiğini ileri sürmüşlerdir. Biz, onların iddialarını bertaraf etmek ve delillerini iptal etmek için gerekli gördüğümüz delilleri kaydettik."⁵⁴ diyerek açıklamıştır. Ayrıca sahâbenin adaleti, cerh ve ta'dîlin gıybet olmadığı, hadis alırken müteyakkız olunması, hangi konularda zayıf hadislerle amel edilebileceği, ravilerin belli başlı özellikleri ve dereceleri, rivayetin kuralları gibi konular, ayet ve hadislerden deliller getirilerek işlenmiş; ardından yarı alfabetik bir sistemle raviler bablar halinde tanıtmıştır. Eserin tam alfabetik olmayışı, aranan raviyi bulmada bazı zorluklara sebebiyet vermektedir.

İbn Ebî Hâtîm *el-Cerh ve't-ta'dîl*'de bazı isimleri, öneminden veya o isimde çok sayıda ravi olmasından dolayı takdim etmiştir. Mesela ilk olarak ismi Ahmed olanları, sonra İbrahim olanları, ardından da elif harfiyle başlayan diğer isimleri tanıtmıştır. İsimlerin ikinci, üçüncü... harflerini göz önüne almamış, aynı ismi taşıyanları baba adının ilk harfine, burada da aynılık varsa dede isimlerinin ilk harfine göre sıralamıştır. Her ismin sonunda baba adları bilinmeyen ravilere, her harfin sonunda da ferd isimlere (el-esmâ'u'l-müfrede) yer vermiştir. Bu tertip içinde biyografileri zikrettikten sonra müellif son olarak, ismi bilinmeyip baba adıyla tanınanları,⁵⁵ kardeşlerinin adlarıyla tanınanları,⁵⁶ kendisi ve babasının ismi bilinmeyen mübhem ravileri,⁵⁷ ismi bilinip baba ismi bilinmeyenleri,⁵⁸ künyeleriyle tanınıp isimleri bilinmeyen erkekleri⁵⁹ ve künyeleriyle tanınan kadın ravileri tanıtmıştır.⁶⁰

İbn Ebî Hâtîm bablarda genellikle şu kalıbı kullanmıştır: "*Bâbu tesmiyeti men ruviye anhu'l-'ilmu mimmen yusemmâ Ahmed ve'btidâu ismi ebîhi 'ala'l-elif*".

53 İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh*, II, 38.

54 İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh*, II, 13-14.

55 İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh*, IX, 315-29.

56 İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh*, IX, 329.

57 İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh*, IX, 330.

58 İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh*, IX, 330.

59 İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh*, IX, 330-460.

60 İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh*, IX, 461-67.

Bablar daha sonra “*Bâbu'l-bâ', bâbu't-tâ'...*” diye devam etmektedir. Tanıttığı ilk ravi, Ahmed b. İbrahim b. Hâlid Ebû Ali el-Mevsîlî'dir.⁶¹

Matbû nüshada ravilerin isimlerinden önce rakamlar konulmak suretiyle tanıtılan kişinin kaçınıcı ravi olduğuna işaret edilmiştir. Ancak VII. ciltte 1697 ile 1698 rakamlı raviler arasında tanıtılan Muhammed b. Abdîrrahmân ez-Zühri için - sehven olsa gerek- rakam verilmemiştir.⁶² Tanıtılan raviler için her ciltte müstakil rakamlama yapılmıştır.

Müellif, eserinde tanıttığı ravilerle ilgili bilgilerin çoğunu babasından almıştır. Raviyi tanıtırken önce babasından aldığı bilgiyi kaydetmiş ve buna “*Semi'tu ebî yekûlü zâlîke*” diyerek işaret etmiştir. Kendisinin tespit ettiği bilgileri kaydederken de, “Bu bilgilerin bazısını babamdan duydum, bazıları da kendi katkımdır.” demiştir.⁶³ Hem babasından, hem de Ebû Zür'a er-Râzî'den dinlediklerini ise “Babam ve Ebû Zür'a'nın bu şekilde dediklerini duydum.” diyerek belirtmiştir.⁶⁴ Ebû Hâtîm ve Ebû Zür'a'ya başvurmadan tanıttığı ravi sayısı da az değildir.

el-Cerh ve't-ta'dîl'in ravisi el-Kâdî Ebû Bekr, İbn Ebî Hâtîm'in herhangi bir mesele hakkındaki görüşünü aktarırken “*Kâle Ebû Muhammed*” ifadesini, ravilerin cerh ve ta'dîli ile ilgili senedli bilgileri aktarırken de, “*Haddesenâ Abdurrahmân kâle*” ifadesini kullanmıştır.

Bazı ravilerin hocaları ve talebeleri bilinmediği, bazılarının da cerh ve ta'dîli ile ilgili değerlendirmeleri tespit edilemediği için, bu hususta ileride bilgi elde edileceği düşüncesiyle onlara ayrılan yerler boş bırakılmıştır.

Kadın ravileri kitabın sonunda tanıtılmasına rağmen, ze (ؤ) harfiyle başlayan ferd ravileri tanıtırken, *Zecele* adındaki kadın raviyi de zikretmiştir.⁶⁵

İbn Ebî Hâtîm, ravileri tanıtırken; ismi, nesebi, nisbesi, künyesi, hocaları ve talebelerini kaydetmiş; sonra da babası Ebû Hâtîm'le Ebû Zür'a er-Râzî'ye gelinceye kadar cerh ve ta'dîl otoritelerinin ravi ile ilgili değerlendirmelerine yer vermiştir. Müellif, kitabını cerh ve ta'dîle ayırdığı için, ravilerin konu dışındaki özelliklerine fazla değinmemiştir.

Ravinin ismi, künyesi veya nisbesi hakkındaki ihtilafları kaydettikten sonra kendi tercihini belirten İbn Ebî Hâtîm, senedlerde sadece künyesi zikredilen ravinin ismini açıklamış, lakabının hangi sebeple verildiğini, nereli olduğunu, varsa görevini belirtmiştir. Ravinin Rey'e gelip gelmediğini, eser tasnif edip etmediğini, nispet edildiği beldenin hangi coğrafyada olduğunu veya nisbesinin hangi kabileye nispetle verildiğini beyan etmiştir.

Tanıttığı ravinin sahâbî olup olmadığını tartışmış, sahâbî ise Hz. Peygamber'le

61 İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh*, II, 39.

62 İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh*, VII, 312.

63 İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh*, II, 544; III, 56, 74; IV, 204; V, 248.

64 İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh*, II, 87; IX, 460.

65 İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh*, III, 624.

hangi tarihte görüşüğünü, Resûlullah'la olan menâkıbını, ondan herhangi bir rivayetin gelip gelmediğini, katıldığı savaşları ve hangi halife döneminde, nerede vefat ettiğini kaydetmiştir.

İbn Ebî Hâtim, bazen hadis otoritelerinin değerlendirmeleri hakkında açıklamalarda bulunmuştur. Mesela Şu'be'nin (v. 160/776) "Hammâd b. Ebî Süleymân hıfzetmezdi." sözünü "O daha çok fıkıhla ilgilenir, rivayetleri ezberlemekle uğraşmazdı." şeklinde,⁶⁶ Süfyân es-Sevrî'nin (v. 161/778) "Şu'be hadiste emîr'l-mü'minindir" sözünü de "Yani kendi devrindeki alimlerin fevkindedir" şeklinde açıklamıştır.⁶⁷

Müellif, bazen tanıttığı ravinin benzer isimlerle tefriki veya daha kolay tanınması için meşhur kimselerle olan akrabalığına işaret etmiştir. Mesela İshâk b. Yesâr'ı tanıtırken, "Meğâzî müellifi Muhammed b. İshâk'ın babasıdır" demiş,⁶⁸ yine Adem b. 'Uyeyne'yi tanıtırken, onun Süfyân b. 'Uyeyne'nin kardeşi olduğunu söylemiştir.⁶⁹

İbn Ebî Hâtim, kaydetmiş olduğu rivayetlerdeki bazı kapalı ifadeleri de açıklamıştır. Mesela Süfyân es-Sevrî'nin "İbn Ebî Leylâ müeddi idi." sözünde geçen "müeddi"nin "hafız değildi" anlamında olduğunu söylemiştir.⁷⁰

Kaydettiği rivayetleri değerlendirmeye tabi tutan müellif, hadisin sahih, zayıf veya mevzû olduğuna işaret etmiştir. Birden fazla tarikle kaydettiği rivayetler arasındaki ziyade ve noksanlıklara da değinen İbn Ebî Hâtim, hadisin metni benzer ise *nahvehu* diyerek tekrar etmemiştir.

Müellif, bazı rivayetlerden fikhî hükümler de çıkarmıştır. Mesela el-Hâris b. Kelede'yi tanıtırken, onun Müslüman olmadığını, ancak Hz. Peygamber'in Sa'd b. Ebî Vakkâs'a, ona gidip muayene olmasını tavsiye ettiğini kaydetmiş, ardından da şöyle demiştir: "Bu rivayet, tıp konusunda zimmîlerden yardım istemenin caiz olduğuna delalet etmektedir."⁷¹

İbn Ebî Hâtim, eserinde kaydettiği rivayetin mürsel olup olmadığına, mürsel ise atlanan ravinin kim olduğuna ve ravilerin senedlerdeki isimlerle ilgili kusurlarına işaret etmiştir. Buhârî'nin buna bezer hatalarını yeri geldikçe tenkit eden müellif, kendisi de zaman zaman isimler hakkında hata etmiştir. Mesela muhakkikin tespitine göre Dakra ve Şumeyse adındaki kadın ravileri erkek zannetmiş,⁷² Câhiliyede yaşamış Hârise b. 'Amr'ı Uhud şehitleri arasında zikretmiştir.⁷³

Bazı biyografileri de birden fazla yerde farklı isimmiş gibi tanıtmıştır. Mesela Cüneyd b. 'Alâ b. Ebî Dehre'yi kendi babında kaydettikten sonra Humejd b. Ebî

66 İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, III, 147.

67 İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, I, 126.

68 İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, II, 237.

69 İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, II, 267.

70 İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, I, 81.

71 İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, III, 87.

72 İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, III, 444; IV, 391.

73 İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, III, 254.

Dehre ve Humejd b. el-'Alâ babında tekrar tanıtılmış,⁷⁴ böylece bir kişiyi üç ayrı kişi saymıştır. Yine Hafs b. Selm'i, başka yerde Hafs b. Müslim olarak,⁷⁵ bazı ravileri de aynı isimle iki ayrı yerde tanıtmıştır.⁷⁶

İbn Ebî Hâtîm, rivayetleri muttasıl sahih senedlerle ya semâ, ya kıraat, ya da kitâbet yoluyla nakletmiştir. Semâ yoluyla aldıklarında çoğunlukla *haddesenâ* sigasını, zaman zaman da *semi'tu* ve *ahberenâ* lafızlarını kullanmıştır. *Haddesenâ* ve *ahberenâ* lafızlarını semâ dışındaki yollarda mukayyed olarak zikretmiştir. Mukayyed olarak kullandığı kalıplar şunlardır: *Haddesenâ fülânun imlâen*, *haddesenâ fülânun fî mâ ketebe ileyye*, *haddesenâ fülânun fî kitâbihi ileyye*, *ahberenâ fülânun fî mâ ketebe ileyye*, *ahberenâ fülânun fî kitâbihi ileyye*, *ahberenâ fülânun kirâaten 'aleyhi*, *haddesenâ fülânun kirâaten*.

Bazı hocalardan rivayetleri özellikle belli usullerle almıştır. Mesela Abbâs b. Muhammed ed-Dürî, Muhammed b. Abdillâh b. Abdilhakem ve Abbâs b. el-Vefîd b. Mezîd'den genellikle kıraat yoluyla, Ebu'l-Hüseyn Ahmed b. Süleymân er-Ruhâvî, Ya'kûb b. İshâk el-Herevî, Ali b. Ebî Tâhir el-Kazvîni, Abdullâh b. Ahmed b. Hanbel, Mahmûd b. Adem el-Mervezî, İbrahim b. Ya'kûb el-Cüzecânî, Harb b. İsmâil el-Kirmânî, Ebû Abdillâh et-Tahrânî ve Ebû Bekr b. Ebî Hayseme'den ise genellikle kitâbet yoluyla almıştır. Kitâbet yoluyla aldıklarını "*Haddesenâ* veya *Ahberenâ fülânun fî mâ ketebe ileyye* veya *fî kitâbihi ileyye*" kalıbı ile eda etmiştir.

Öte yandan İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve't-ta'dîl* adlı eserini Buhârî'nin *et-Târîhu'l-kebîr*'ini esas alarak yazmakla itham edilmiştir. Bu ithamı yapan Ebû Ahmed el-Hâkim (v. 378/988) şöyle der: "Ben Rey'de idim. Bir gün insanların İbn Ebî Hâtîm'e, *el-Cerh ve't-ta'dîl* adlı eserini okuduklarını gördüm. Kıraat bitince, orada bulunan 'Abdeveyh el-Verrâk'a: "Bu ne komiklik, görüyorum ki siz, Buhârî'nin *et-Târîhu'l-kebîr* adlı eserini şeyhinizden aynı vecih üzere okuyorsunuz, sonra da onu Ebû Zür'a ve Ebû Hâtîm'e nispet ediyorsunuz." dedim. Bunun üzerine 'Abdeveyh el-Verrâk şöyle dedi: "Ey Ebû Ahmed! Ebû Zür'a ve Ebû Hâtîm, kendilerine Buhârî'nin *et-Târîh*'i getirilince: "Bu faydalı bir ilimdir, bundan müstağni olunamaz. Bunu başkasından rivayet etmemiz de bize yakışmaz." dediler ve Abdurrahmân b. Ebî Hâtîm'i oturtular, o da her ikisine tek tek ravileri sordu, onlar da ravilerle ilgili bazı ziyade ve noksan bilgiler verdiler, Abdurrahmân da onları Ebû Zür'a ve Ebû Hâtîm'e nispet etti. Ebû Zür'a ve Ebû Hâtîm'in ziyade ve noksan kıldığı bilgilerde çok faydalı şeyler vardır ki, onlar Buhârî'nin kitabında bulunmamaktadır."⁷⁷

Bu konuda Hafîb el-Bağdâdî (v. 463/1071) de, İbn Ebî Hâtîm'in Buhârî'nin kitabını kıskandığını; oradaki bilgileri *el-Cerh ve't-ta'dîl* adlı eserine naklettiğini

74 İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh*, II, 527; III, 221, 227.

75 İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh*, III, 174, 187.

76 İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh*, VII, 298 ve 306.

77 Hafîb, *Mâdîh*, s.8; Yâkût, *Mu'cem*, III, 120; İbn Manzûr, *Muhtasarü Târîhi Dîmeşk*, XV, 22-23.

ve *et-Târîhu'l-kebîr*'i esas alarak kitabını oluşturduğunu ileri sürmüştür.⁷⁸

Yukarıdaki iddiaların haklı olduğu kanaatinde değiliz. Zira Ebû Zür'a er-Râzi ile Ebû Hâtim er-Râzi, rical konusunda Buhârî'den geri kalmak bir yana, ravilerin cerh ve ta'dîli konusunda en az Buhârî kadar alim kimselerdi. Kendilerinden sonra cerh ve ta'dîlle ilgili eser yazan müelliflerin, raviler hakkında bilgi verirken öncelikle bu iki alimin görüşüne başvurmuş olmaları, bu gerçeği ortaya koymaktadır. Üstelik Ebû Zür'a ve Ebû Hâtim'in *el-Cerh ve't-ta'dîl*'deki değerlendirmeleri, kendi görüşleri olup, Buhârî'nin kitabından alınmış bilgiler de değildir. Bununla birlikte Ebû Zür'a ve Ebû Hâtim'in, Buhârî'nin kitabından hiç istifade etmedikleri de söylenemez. Çünkü birçok alim, kendisinden önceki ve kendi devrindeki müelliflerin kitaplarından faydalanmak suretiyle ilmini geliştirmiştir.

Ayrıca Ebû Zür'a 264/878, Ebû Hâtim ise 277/890 yılında vefat etmiştir. Yani İbn Ebî Hâtim, bu iki zatın vefatından sonra yaklaşık 50-60 yıl yaşamıştır. Bu süre içerisinde onun *el-Cerh ve't-ta'dîl* adlı eserini geliştirmemiş olması düşünülemez. Nitekim babasına ve Ebû Zür'a'nın görüşüne başvurmadan bizzat kendisinin cerh ve ta'dîlde bulunduğu ravi sayısı az değildir. Bu durumda yukarıdaki iddiaların *el-Cerh ve't-ta'dîl*'in tashih edilmemiş ilk nüshasına yönelik olması muhtemeldir. Ancak elimizde mevcut olan nüsha için bu iddiaları doğru kabul etmek mümkün değildir.

Ebû Ahmed el-Hâkim, 'Abdeveyh el-Verrâk ve Hatîb el-Bağdâdî'nin *el-Cerh ve't-ta'dîl* ile *et-Târîhu'l-kebîr*'in ne kadarını mukayese ederek bu iddiada buldukları da belli değildir. Çünkü birkaç raviyi karşılaştıran herkes görür ki, bazı benzerlikler olmakla birlikte her iki kitap arasında pek çok farklılıklar mevcuttur.

İbn Ebî Hâtim'in *el-Cerh ve't-ta'dîl*'i hazırlarken *et-Târîhu'l-kebîr*'in üslûbundan ve tertibinden istifade ettiği doğru olabilir. Ancak İbn Ebî Hâtim, Buhârî'den farklı olarak *el-Cerh ve't-ta'dîl*'e mukaddime niteliğindeki *Takdimetu'l-ma'rife*'yi yazmış; *el-Cerh ve't-ta'dîl*'in baş tarafında 38 sayfalık mukaddimede ise sünnetin tespiti meselesi, cerh ve ta'dîlin önemi, ravilerin dereceleri ve rivayetin kuralları hakkında bilgi vermiştir.

Her iki kitabın tertibinde de farklılıklar bulunmaktadır. Buhârî her babda öncelikle ismi o harften olan sahâbîleri, baba isimlerini dikkate almadan tanıtmış, sonra diğer tabakadaki ravileri baba isimlerini göz önüne alarak sıralamıştır. İbn Ebî Hâtim ise her babda Buhârî'de olduğu gibi, öncelikle sahâbîleri tanıtmış, ancak baba isimleri sahâbîlerin babalarıyla aynı olan diğer ravileri de, Buhârî'den farklı olarak sahâbîlerle birlikte kaydetmiştir. Buhârî ilk olarak ismi Muhammed olanları, İbn Ebî Hâtim ise Ahmed olanları tanıtmıştır.

Her iki kitapta tanıtılan ravi sayısı da farklıdır. Matbu nüshalara göre *el-Cerh ve't-ta'dîl*'de 18040, *et-Târîhu'l-kebîr*'de ise (*Kitâbu'l-künâ*'daki raviler dahil)

13316 ravi hakkında bilgi verilmiştir.⁷⁹ Yani *el-Cerh ve't-ta'dil*'de tanıtılan yaklaşık 4700 ravi *et-Târihu'l-kebîr*'de yer almamıştır. Buna göre *el-Cerh ve't-ta'dil*'de tanıtılan ravi sayısı, *et-Târihu'l-kebîr*'den % 26 oranında fazladır. Bu ravilerden bazıları da, Buhârî'den önce ve onun döneminde yaşamış kimselerdir.

Ayrıca *et-Târihu'l-kebîr*'de ravilerin öncelikle tercemeleri kaydedilmiş, ravilerin cerh ve ta'diline tali derecede yer verilmiş;⁸⁰ *el-Cerh ve't-ta'dil*'de ise, telif amacına uygun olarak öncelikle ravilerin cerh ve ta'dili hakkında bilgi verilmiştir.⁸¹

Buhârî ravileri tanıtırken, varsa onların rivayet ettikleri bazı hadisleri kaydetmiş, İbn Ebî Hâtim ise, tanıttığı ravi vasıtasıyla gelen rivayetlere nadiren yer vermiştir.⁸² Buhârî tanıttığı bazı ravilerin hocalarını zikretmezken, İbn Ebî Hâtim onları kaydetmiştir.⁸³ Birinde tanıtılıp da diğerinde tanıtılmayan çok sayıda ravi bulunmaktadır.⁸⁴ Dolayısıyla *el-Cerh ve't-ta'dil*, tamamen müstakil bir rical kaynağı olup, Buhârî'nin *et-Târih*'inden intihal edilerek meydana getirilmiş bir kitap değildir.

A. Görüşlerine Başvurduğu Alimler

İbn Ebî Hâtim, eserinde tanıttığı ravilerin değerlendirilmesinde kendisinden önce yaşamış cerh ve ta'dil otoriteleri ile babası Ebû Hâtim er-Râzî ve Ebû Zür'a er-Râzî'ye dayanmıştır. Babası ve Ebû Zür'a'nın görüşlerini ya bizzat onlara sormak veya başkası sorarken dinlemek suretiyle elde etmiştir. Bu iki alimin dışında senedli olarak kaydettiği rivayetlerle Ma'mer b. Râşid (v. 152/769), Evzâ'î (v. 157/774), Şu'be (v. 160/776), Süfyân es-Sevrî (v. 161/778), Abdullah b. el-Mübârek (v. 181/797), Vekî' (v. 197/813), Yahyâ b. Sa'id el-Kattân (v. 198/813), Süfyân b. 'Uyeyne (v. 198/814), Abdurrahmân b. Mehdî (v. 198/814), Abdürrezzâk (v. 211/826), Yahyâ b. Ma'in (v. 233/848), Ali b. el-Medîni (v. 234/849), İbn Nümeyr (v. 234/849), Ebû Bekr b. Ebî Şeybe (v. 235/849), Ahmed b. Hanbel (v. 241/855), Ebû Sa'id el-Eşecc (v. 257/871), Müslim (v. 261/875), Ali b. el-Hüseyn b. el-Cüneyd (v. 291/904) gibi hadis otoritelerinin görüşlerine başvurmuştur. Bu alimlerden de en çok Yahyâ b. Ma'in ve Ahmed b. Hanbel'in değerlendirmelerine

79 Ali Yardım, *et-Târihu'l-kebîr*'deki sayıyı (*Kitâbu'l-künâ* dahil) 13782 olarak kaydetmektedir. Bkz: Yardım, "Buhârî ve *et-Târihu'l-kebîr*", Dokuz Eylül Üniv. İlah. Fak. Dergisi, V. sayı, İzmir 1989, s.185.

80 Ali Yardım da *et-Târihu'l-kebîr*'de cerh ve ta'dil ile ilgili verilen bilgilerin, Buhârî'nin pek çok özelliklerinden sadece birini teşkil ettiğini, fakat hiçbir zaman bu özelliklerin birincisi olmadığı kanaatindedir. Yardım, "Buhârî ve *et-Târihu'l-kebîr*", Dokuz Eylül Üniv. İlah. Fak. Dergisi, V. sayı, İzmir 1989, s.190.

81 Bkz: Buhârî, *et-Târihu'l-kebîr*, I, 353; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, II, 167.

82 Bkz: Buhârî, *et-Târihu'l-kebîr*, I, 288; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, II, 101.

83 Bkz: Buhârî, *et-Târihu'l-kebîr*, VI, 228; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, VI, 154. Başka örnekler için bkz: Buhârî, *et-Târihu'l-kebîr*, I, 273; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, I, 87.

84 Örnek için bkz: Buhârî, *et-Târihu'l-kebîr*, I, 331; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, II, 140-41.

yer vermiştir.

Görüşlerine başvurduğu alimlere en kısa yoldan ulaşmayı hedeflemiş ve babası Ebû Hâtim vasıtasıyla Yahyâ b. Ma'in'e, Ahmed b. Hanbel'in oğulları Abdullah ve Sâlih vasıtasıyla da Ahmed b. Hanbel'e ulaşmıştır. Ayrıca bu iki alimden rivayet eden pek çok kimse ile görüşme imkanı bulmuştur.

İbn Ebî Hâtim, babasının hocası Muhammed b. Yahyâ ez-Zühîlî (v. 258/872) ile Buhârî (v. 256/870) arasında meydana gelen anlaşmazlık sebebiyle olsa gerek, Buhârî'nin raviler hakkındaki değerlendirmelerini kitabına almamıştır.⁸⁵ Nitekim o, *el-Cerh ve't-ta'dîl*'de Buhârî'yi tanıtırken onun 250 yılında Rey'e geldiğini, babası Ebû Hâtim'le Ebû Zür'a er-Râzî'nin ondan hadis dinlediğini; Muhammed b. Yahyâ ez-Zühîlî'nin Ebû Hâtim ve Ebû Zür'a'ya, Buhârî'nin, Kur'an'ı telaffuz etmenin mahluk olduğunu söylediğine dair mektup yazması üzerine, Ebû Hâtim'le Ebû Zür'a'nın onun hadislerini terkettiklerini belirtmiştir.⁸⁶

el-Cerh ve't-ta'dîl'in muhakkiki, Ebû Hâtim er-Râzî ile Buhârî'nin çoğu raviler hakkındaki değerlendirmelerinin birbirine muvafık olması sebebiyle İbn Ebî Hâtim'in, babası Ebû Hâtim'in görüşlerini kaydettiğini, Buhârî'nin değerlendirmelerini zikretmeye gerek görmediğini belirtir.⁸⁷ Kanaatimizce İbn Ebî Hâtim, yetişmesinde büyük emekleri geçen Ebû Hâtim ve Ebû Zür'a'nın, hem Buhârî ile muasır olmaları, hem Buhârî'nin görüşlerinden müstağni kalmaları, hem de Buhârî'yi terketmeleri gibi sebeplerden dolayı onun görüşlerine kitabında yer vermemiştir.

B. Kaynakları

İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*'i hazırlarken hangi kaynaklardan istifade ettiğini açıkça belirtmemekle birlikte zaman zaman bazı eser isimlerini zikretmiştir. Bununla birlikte o, yukarıda kaydetmiş olduğumuz rical edebiyatıyla ilgili kendisinden önce te'lif edilmiş eserlerden istifade etmiş olmalıdır.

Müellif, ravileri tanıtırken, kaydetmiş olduğu bilgileri hocalarından genellikle sema yoluyla almıştır. Gerek Rey'de, gerekse seyahatleri sırasında görüştüğü hocalarından elde ettiği bilgiler, onun yazmış olduğu eserlerin alt yapısını oluşturmuştur.

İbn Ebî Hâtim *el-Cerh ve't-ta'dîl*'de en çok babası Ebû Hâtim er-Râzî ile Ebû Zür'a er-Râzî'den yararlanmıştır. Bilgileri ya bizzat babasına ve Ebû Zür'a'ya sorarak veya onların yazdıkları bazı rivayetlerden istifade ederek elde etmiştir. Uzakta olan bazı hocaları ise bir kısım bilgileri ona yazılı olarak göndermiştir. Zaman zaman kendisi bu hususa işaret eder. Mesela Fudayl b. Muhammed el-Malatî, Ali b. el-Hasen b. Ebî İsâ, Abdullah b. el-Heysem el-'Abdî, Şu'ayb b. Eyyûb el-Vâsîfî, Abdullah b. ed-Dilhâs, Abdullah b. Ahmed ed-Devrakî, Ca'fer b. Ali,

85 İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, Muhakkik'in önsözü; Başaran, "el-Cerh ve't-ta'dîl", T.D.V.İ.A., VII, 402.

86 İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, VII, 191.

87 İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, Muhakkik'in önsözü. Ayrıca bkz: Muhammed 'Accâc, *es-Sünne*, s.283.

Muhammed b. Abdillâh b. Kahzâz, Muhammed b. Abdillâh el-Hadramî, Yezîd b. Muhammed b. Yezîd er-Ruhâvî ve başkaları, bazı rivayetleri ve ravilere ait bilgileri İbn Ebî Hâtîm'e yazılı olarak göndermişlerdir.⁸⁸

İbn Ebî Hâtîm açıkça belirtmese de, kanaatimizce onun en çok istifade ettiği kaynak, Buhârî'nin *et-Târîhu'l-kebîr* adlı eseridir. O, *el-Cerh ve't-ta'dîl*'de Buhârî'nin görüşlerine yer vermemekle birlikte, *et-Târîhu'l-kebîr*'in tertibinden oldukça yararlanmıştı. Buhârî'nin *ed-Du'afâ'* adlı eseri de İbn Ebî Hâtîm'in yararlandığı kaynaklar arasındadır.

Müellifin isimlerini açıkça belirttiği kaynakları şunlardır: Ahmed b. Hanbel'in (v. 241/855) *el-Mesâil* ve *el-İlel*'i,⁸⁹ Muhammed b. Cebele er-Râfîkî'nin (v. 255/869) *el-Fevâid*'i,⁹⁰ Zübeyr b. Bekkâr'ın (v. 256/870) *Kitâbu'l-ensâb*'i,⁹¹ Ebû Zür'a er-Râzî'nin (v. 264/878) *el-Fevâid*'i,⁹² Yûnus b. Habîb'in (v. 267/881) *Kitâbu'l-vuhdân*'i,⁹³ Ebû Hâtîm er-Râzî'nin (v. 277/890) *Kitâbu'l-vuhdân*'i,⁹⁴ Fehd b. Süleymân'ın *el-Fevâid*'i,⁹⁵ Muhammed b. el-Hüseyn el-Küffî'nin (v. 277/890) *el-Fevâid*'i,⁹⁶ Muhammed b. Haşîş el-Cu'ffî'nin *el-Fevâid*'i,⁹⁷ Muhammed b. Ahmed b. el-Velîd'in *el-Fevâid*'i,⁹⁸ Muhammed b. İbrahim et-Tarsûsî'nin (v. 273/886) *el-Fevâid*'i,⁹⁹ Hilâl b. el-'Alâ' er-Rakkî'nin (v. 280/893) *el-Fevâid*'i,¹⁰⁰ Ebû Zür'a ed-Dimeşki'nin (v. 281/894) *Müsnedu's-Şâmiyyîn*, *Müsnedu'l-Mısıriyyîn*, *Müsnedu ashâbi'n-Nebî ellezîne sekenu'l-Basra* ve *Kitâbu's-şuf'a* adlı eserleri,¹⁰¹ Muhammed b. İbrahim el-Bûşencî'nin (v. 291/903) *el-Fevâid*'i¹⁰² ve Ya'kûb b. İbrahim el-Vâsîfî'nin *el-Fevâid*'i.¹⁰³

Müellifimiz, Abdullah b. el-Mübârek (v. 181/797), İbn Sa'd (v. 230/845), Ebû Zür'a er-Râzî (v. 264/878), Ebû Hâtîm er-Râzî (v. 277/890) ve Muhammed b. el-Hüseyn el-Küffî (v. 277/890) gibi bazı müelliflerin kitaplarından istifade ettiğini belirttiği halde, bunların hangi kitaplar olduğunu kaydetmemiştir. İsimlerini belirtmediği bu eserlerin Abdullah b. el-Mübârek'in *Kitâbu't-târîh*, İbn Sa'd'ın *et-*

88 Bkz: İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh*, II, 484; IV, 342; V, 6, 48, 196; VI, 181; VII, 76, 298, 303; IX, 288.

89 İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh*, V, 7.

90 İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh*, VII, 224.

91 İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh*, VI, 179-80.

92 İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh*, VIII, 161.

93 İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh*, V, 273.

94 İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh*, IV, 150. Bazı yerlerde kitabın ismi *Müsnedu'l-vuhdân* olarak geçmektedir. Bkz: *el-Cerh*, VI, 364; VII, 79.

95 İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh*, VII, 89.

96 İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh*, VII, 230.

97 İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh*, VII, 248.

98 İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh*, VII, 184.

99 İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh*, VII, 187.

100 İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh*, IX, 79.

101 İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh*, IV, 236, 338; VII, 124, 231; IX, 460.

102 İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh*, VII, 187.

103 İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh*, IX, 203.

Tabakâtu'l-kübrâ. Ebû Zür'a er-Râzî'nin *el-Cerh ve't-ta'dîl*, Ebû Hâtim er-Râzî'nin *Tabakâtu't-tâbi'în* ve Muhammed b. el-Hüseyn el-Küfî'nin *el-Müsned*'i olması muhtemeldir.

C. Cerh ve Ta'dîl Hakkındaki Bazı Görüşleri

1. Ravilerin Tabakaları

Bilebildiğimiz kadarıyla, hadis rivayetinde güvenilir olup olmama bakımından ravileri beş tabakada inceleyen ilk müellif İbn Ebî Hâtim'dir. Ondan önceki bazı alimler ise -Abdurrahmân b. Mehdî (v. 198/813) ve Cûzecânî (v. 259/873) gibi-, ravileri kabul ve red açısından üç tabakaya ayırmışlardır.

Abdurrahmân b. Mehdî'nin gruplandırması şöyledir:

1. Hâfız ve mutkin olanlar; bunların hadislerinin makbul olduğunda ihtilaf yoktur.

2. Bazen yanılma da genelde hadisleri sahih olanlar; bunların hadisleri de terkedilmez. Eğer bu gibilerin hadisleri terkedilirse, çoğu ravilerin hadisi kaybolur gider.

3. Hadislerinde genellikle yanılanlar; bunların hadisleri ise terkedilir.¹⁰⁴

Buna göre ilk iki sırada zikredilen ravilerin rivayetleri makbuldür. Zabtu sağlam olmayan ve sıkça yanılan ravilerin hadisleri ise ihticaca elverişli değildir.

Cûzecânî de mecruh raviler ve bu ravilerle ilgili görüşünü şu şekilde açıklamıştır:

1. Haktan ayrılan ve hadis rivayetinde yalan söyleyenler. Bid'at sebebiyle onlardan hadis almadım. Çünkü yalancılık, bid'atçı olmak için yeterlidir.

2. Haktan ayrılma da yalan konuşmayanlar. Bid'atçı olsalar da rivayetlerine güvenilir.

3. Hadiste zayıf olanlar. Kendilerinden daha kuvvetli bir ravinin hadisiyle takviye edilmedikçe, bunların tek başına rivayet etikleri hadislerle ihticac etmek caiz değildir.¹⁰⁵

Buna göre Cûzecânî, yalanı tesbit edilenlerden hadis almamış, zayıf ravilerin tek başlarına rivayetlerini ise hüccet olarak kabul etmemiştir.

İbn Ebî Hâtim ise ravileri güvenilir olup olmama yönünden beş mertebeye ayırmıştır. Onun derecelendirmesine göre ravilerin tabakaları şöyledir:

Birinci Tabaka: Hadiste sebt, mutkin ve hâfız olan, vera sahibi, tezkiye ehli ve cerh-ta'dîl uzmanı kimselerdir. Bunların cerh ve ta'diline itimat edilir, hadisleriyle ve rical konusundaki görüşleriyle ihticac edilir.

İkinci Tabaka: Adalet sahibi, rivayetinde sebt ve sadûk, hadiste hâfız ve mutkin,

104 Bkz: İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, II, 38.

105 Aşkıkutlu, *Hadiste Rical Tenkidi*, s.171-72 (Cûzecânî, *Ahvâlu'r-ricâl*, s.32'den naklen).

dininde vera sahibi olan kimselerdir. Bunlara güvenilir ve hadisleriyle ihticac edilir.

Üçüncü Tabaka: Rivayetinde sadûk, dininde vera sahibi, bazen hata eden sebt kimselerdir. Cerh ve ta'dîl otoriteleri bunların rivayetlerini kabul etmişlerdir. Bu ravilerin hadisleriyle ihticac edilir.

Dördüncü Tabaka: Vera sahibi ve sadûk olmakla birlikte, çoğu zaman vehim, hata, sehiv ve galatı olan gaflet ehli kimselerdir. Bunların rivayetleri terğîb, terhîb, zühd ve âdâb gibi konularda kullanılır. Helal ve haram konularında onların hadisleriyle ihticac edilmez.

Beşinci Tabaka: Kendisi sıdk ve emanet ehli olmayıp, sıdk ve emanet ehli arasına karışan, kendisini gizleyen, tedlis yaptığı bilinen ve uzman alimlerce yalanı tespit edilen kimselerdir. Bu kimselerin rivayetleri terkedilir, itibar edilmez ve rivayetleriyle uğraşmaz.¹⁰⁶

İbn Ebî Hâtîm'in ravilerle ilgili bu taksimi, hicri üçüncü asırdaki genel tatbikatı yansıtmış olmaktadır. Bu taksime göre; ilk üç tabakadaki ravilerin rivayetleriyle ihticac edilir; dördüncü tabakadaki ravilerin rivayetleri, sadece fazâil konularında kullanılabilir; beşinci tabakadaki ravilerin rivayetleri ise, hiçbir konuda hüccet değildir.

İbn Ebî Hâtîm'in ravilerle ilgili bu sınıflandırması, Abdurrahman b. Mehdî'nin derecelendirmesine benzemekle birlikte, onu detaylandırıp geliştirdiği söylenebilir.

2. Kullandığı Cerh ve Ta'dîl Lafızları

İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve't-ta'dîl*'de ravileri tanıtırken öncelikle geçmiş alimlerin raviler hakkındaki değerlendirmelerine yer vermiş, zaman zaman da kendi değerlendirmelerini kaydetmiştir. O, ravileri ta'dîl ederken daha çok "*sadûk*" ve "*mahalluhu's-sıdk*" lafızlarını kullanmıştır. Cerh ve ta'dîlde kullandığı diğer lafızlar ise şunlardır:

Sika, sadûk sika, sika sadûk, sika merdiy, sadûk lâ be'se bih, sebt sadûk, kaviy, ğayru sadûk, da'îf, da'ifu'l-hadîs, fihi ğafle, seyyiu'l-hıfz, metrûku'l-hadîs.

Bilindiği kadarıyla cerh ve ta'dîl lafızlarını derecelendirmeye tabi tutan ve ifade ettikleri hükümlere göre sınıflandıran ilk müellif İbn Ebî Hâtîm'dir.¹⁰⁷ Onun derecelendirmesine göre cerh ve ta'dîl lafızlarının herbiri dört mertebedir.

a. Ta'dîl Lafızları

İbn Ebî Hâtîm, makbûl hadis ravilerini önce iki ana gruba ayırarak, en yüksek mertebede sika ravilerin, ikinci mertebede ise sıdk ve emanet ehli olan kimselerin bulunduğunu belirttikten sonra ta'dîl lafızlarını şöyle sıralamıştır:

106 İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh*, I, 6-7, 10; II, 37.

107 Ahmed Naim, *Tecrîd-i Sarîh Tercemesi*, I, 390.

Birinci mertebe, *sika* veya *mutkin sebt*¹⁰⁸: Hakkında bu lafızlar kullanılan kimselerin hadisleriyle ihticac edilir.

İkinci mertebe, *sadûk*, *mahalluhu's-sıdk* veya *lâ be'se bih*: Bu lafızlarla ta'dîl edilen kimselerin hadisleri yazılır; ancak gözden geçirilir.

Üçüncü mertebe, *şeyh*: Hakkında bu tâbir kullanılan kimselerin hadisi yazılır ve gözden geçirilir. Ancak mertebe itibarıyla ikinci dereceden aşağıdır.

Dördüncü mertebe, *sâlihu'l-hadîs*: Bu lafızla ta'dîl edilen ravinin hadisi ancak itibar için yazılır.¹⁰⁹

Buna göre, birinci derecedeki lafızlarla ta'dîl edilen ravilerin rivayetleri hüccettir. İkinci ve üçüncü mertebedeki lafızlarla adaletine hükmedilen ravilerin rivayetleri yazılır, fakat gözden geçirilir. Dördüncü mertebedeki lafızla ta'dîl edilen ravinin rivayeti ise sadece itibar için yazılır.

Mütekaddim usûlcülerden Hatîb el-Bağdâdî (v. 463/1071) ile müteahhir usûlcülerden İbnu's-Salâh (v. 643/1245) ve Nevevî (v. 676/1277), İbn Ebî Hâtim'in bu taksimatını benimseyerek ta'dîl lafızlarını dört mertebe olarak kabul etmişlerdir.¹¹⁰

Daha sonra gelen alimlerden Zehebî (v. 748/1374), ta'dîl lafızlarını üç kategoride incelemiş ve ta'dîlin ilk sırasında *sebt hüccce*, *sebt hâfız*, *sika mutkin*, *sika sika* tabirlerini; ikinci mertebede *sika sadûk*, *lâ be'se bih*, *leyse bihî be's* lafızlarını; üçüncü derecede ise *mahalluhu's-sıdk*, *ceyyidu'l-hadîs*, *sâlihu'l-hadîs*, *şeyh vasat*, *şeyh hasenu'l-hadîs*, *sadûk inşâallâh*, *suveylîh* tabirlerini kullanmıştır.¹¹¹

Binaenaleyh Zehebî, İbn Ebî Hâtim'den farklı olarak değişik veya aynı iki tevsik lafzını birinci derece ta'dîl lafızları arasında saymış; İbn Ebî Hâtim'in ikinci derecede kullandığı *mahalluhu's-sıdk* ile dördüncü derecede kullandığı *sâlihu'l-hadîs* tabirlerini üçüncü derece ta'dîl lafızları arasında zikretmiştir. Zehebî, *lâ be'se bih* tabirini ise, İbn Ebî Hâtim gibi ikinci derece ta'dîl lafızları arasında saymıştır.

İbn Hacer el-'Askalânî (v. 852/1448) ise, İbn Ebî Hâtim'in derecelendirmesine iki mertebe daha ilave ederek birinci derecede *evseku'n-nâs*, *esbetu'n-nâs*, *ileyhi'l-müntehâ fi's-sebt*; ikinci sırada *sika sika*, *sebt sebt*, *sika hâfız*, *adl zâbit*; üçüncü mertebede *sika*, *hüccce*, *imâm*; dördüncüde *leyse bihî be's*, *sadûk*, *me'mûn*, *mahalluhu's-sıdk*; beşinci derecede *şeyh*, *yurvâ hadîsuh*, *yu'teberu bih*, altıncı sırada ise *sâlihu'l-hadîs*, *makbûl*, *suveylîh* tabirlerini kullanmıştır.¹¹²

Buna göre İbn Hacer, İbn Ebî Hatim'den farklı olarak, ta'dîlin ilk iki sırasında, kendisine göre daha üstün olan lafızları zikretmiş, üçüncü dereceden itibaren ise, bazı ilave tabirler kullanmak suretiyle İbn Ebî Hâtim'in sıralamasını benimsemiştir.

108 Bazı nüshalarda *sebt* lafzının olmadığı ileri sürülmektedir. Bkz: Irâkî, *Takvîd*, s.134.

109 Ayrıca İbn Ebî Hâtim'e göre *sika* bir kimsenin ta'nedilmeyen bir kimseden rivayet etmesi, o raviyi takviye eder. Mat'ûn olan raviden rivayeti ise onu takviye etmez. Bkz: *el-Cerh*, II, 36.

110 Hatîb, *Kifâye*, s.23; İbnu's-Salâh, 'Ulûmu'l-hadîs, s.122-24; Nevevî, *Takrîb*, s.19-20.

111 Zehebî, *Mîzân*, I, 4.

112 İbn Hacer, *Nüzhe*, s.134; Ahmed Naim, *Tecrîd-i Sarîh Tercemesi*, I, 391-94.

b. Cerh Lafızları

İbn Ebî Hâtim, ta'dîl lafızları gibi, cerh lafızlarını da dört mertebeye ayırmıştır. Bu mertebeler en hafifinden en ağırına doğru şöyledir:

Birinci mertebe, *leyyinu'l-hadîs*: Bu tâbirle cerhedilen ravinin hadisi yazılır; ancak itibar için gözden geçirilir.

İkinci mertebe, *leyse bi kavîy*: Bu mertebedeki ravinin hadisi birinci dereceden aşağı olmakla birlikte yine de hadisleri itibar için yazılabilir.

Üçüncü mertebe, *da'ifu'l-hadîs*: Bu lafızla cerhedilen ravinin hadisi tamamen atılmaz; fakat itibar için yazılabilir. Ancak derece itibarıyla bu ravi, ikinci mertebeden aşağıdır.

Dördüncü mertebe, *metrûku'l-hadîs*, *zâhibu'l-hadîs* veya *kezzâb*: Hakkında bu tâbirlerden biri kullanılan kimsenin hadisleri sâkıttır ve itibar için de olsa yazılmaz.¹¹³

Ayrıca İbn Ebî Hâtim, *metrûku'l-hadîs* olmakla itham ettiği ravinin rivayetinin bâtıl olduğunu belirtmiştir.¹¹⁴

Buna göre; ilk üç mertebedeki lafızlarla cerhedilen ravilerin rivayetleri sadece itibar için yazılabilir. Dördüncü mertebedeki lafızlarla mecrûh olduğuna hükmedilen ravilerin rivayetleri ise, itibar için dahi olsa yazılmaz.

İbn Ebî Hâtim'in cerh lafızlarıyla ilgili bu taksimi, ta'dîl lafızlarında olduğu gibi, Hatîb el-Bağdâdî, İbnu's-Salâh ve Nevevî tarafından benimsenirken,¹¹⁵ Zehebî ve İrâkî (v. 806/1403) bu lafızları beş;¹¹⁶ İbn Hacer ise altı mertebeye çıkarmıştır.¹¹⁷

Zehebî, -en hafifinden en ağırına doğru- birinci derecede *yuda'afu, fihi da'f, kad du'ife, leyse bi'l-kavîy, leyse bi hüccce, leyse bi zâke, yu'refu ve yunkeru, fihi makâl, tukullime fihi, leyyin, seyyi'u'l-hıfz, lâ yuhteccu bih, uhtulife fih, sadûk lâkinnehû mübtedî*; ikinci mertebede *vâhin bi merre, leyse bi şey'*, *da'if cidden, da'afûhu, da'ifun ve vâhin, münkeru'l-hadîs*; üçüncü sırada *metrûk leyse bi sika, seketû 'anh, zâhibu'l-hadîs, fihi nazar, hâlik, sâkıttır*; dördüncü derecede *müttehem bi'l-kezzib, müttefakun 'alâ terkîh*; beşinci mertebede ise *deccâl kezzâb, veddâ' yede'u'l-hadîs* tabirlerini kullanmıştır. İrâkî de Zehebî'nin zikrettiği lafızlara bazı tabirleri eklemiştir.

Görüldüğü gibi İbn Ebî Hâtim'in kullandığı cerh lafızlarına ilavelerde bulunan Zehebî, onun birinci ve ikinci mertebede zikrettiği *leyyinu'l-hadîs* ve *leyse bi kavîy* tabirlerini birinci derece cerh lafızları arasında saymış, üçüncü mertebede geçen

113 İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, II, 37.

114 Bkz: İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, VII, 136.

115 Hatîb, *Kifâye*, s.23; İbnu's-Salâh, '*Ulûmu'l-hadîs*, s.125; Nevevî, *Takrîb*, s.20.

116 Zehebî, *Mizân*, I, 4; İrâkî, *Takyîd*, s.139.

117 İbn Hacer, *Nüzhe*, s.133-35.

zâ'ifu'l-hadîs tabiri yerine ise, ikinci derecede *da'ifun cidden* ve *da'ifun ve vâhin* tabirlerini kullanmıştır. İbn Ebî Hâtim'in derecelendirmesine göre dördüncü mertebede zikredilen *zâhibu'l-hadîs* lafzı da, Zehebî'nin sıralamasında üçüncü mertebeye lafızları arasında geçmiştir.

İbn Hacer ise, genel olarak Zehebî'nin derecelendirmesini benimsemekle birlikte, bazı lafızları mertebelere yerleştirmede ondan ayrılmıştır. İbn Hacer, İbn Ebî Hâtim ve Zehebî'den ayrı olarak altıncı mertebede *ekzebu'n-nâs, ileyhi'l-müntehâ fi'l-keziib, huve ruknu'l-keziib* tabirlerini kullanmıştır.

Bu arada hakkında cerh ve ta'dîl ifadesi kullanmadığı ravileri mecrûh veya mechûl saydığına dair bazı görüşler İbn Ebî Hâtim'e nispet edilmişse de, genellikle bu şekilde bir ifade kullanmadığı raviyi ta'dîl ettiği; ayrıca bir münekkidin herhangi bir ravi hakkındaki kanaatini aynen naklettiği zaman da o görüşü benimsediği kabul edilmiştir.¹¹⁸

D. Ebû Hanîfe'ye Karşı Tutumu

İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*'inde Hanefilerin imamı ve Ehl-i Re'y'in önde gelen isimlerinden Ebû Hanîfe'yi (v. 150/767) de tanıtmış; ancak genellikle onun aleyhindeki rivayetlere yer vermiştir. Abdullah b. el-Mübarek'in (v. 181/797) onu ömrünün sonlarına doğru terkettiğini belirtmiş ve Ebû Hanîfe'nin Hammâd b. Ebî Süleymân'dan (v. 120/738) hadis işitmediği halde ondan rivayette bulunduğu dair iddiasına yer vermiş; ayrıca Ahmed b. Hanbel'in (v. 241/855), "Kişiliği bir yana, onun görüşleri kabûle şayan değildir." sözünü kaydetmiştir.¹¹⁹ İmâm Mâlik'i (v. 179/795) tanıtırken zikrettiği bazı rivayetlerde ise, Ebû Hanîfe'nin İmâm Mâlik'ten daha az bilgili olduğunu vurgulamaya çalışmıştır.¹²⁰ Ehl-i Hadis'ten olan İbn Ebî Hâtim'in bu tutumu, kanaatimizce mezhep taassubundan ve Ehl-i Re'y'e karşı olmasından kaynaklanmaktadır. Zira İbn Ebî Hâtim'in yaşadığı dönemde Ehl-i Hadis'le Ehl-i Re'y arasında ciddi tartışmalar meydana gelmiş ve Ehl-i Hadis'ten olan bazı alimler, Ehl-i Re'y'in önde gelen ismi Ebû Hanîfe'ye yönelik çeşitli eleştirilerde bulunmuşlardır.

E. Buhârî'yi Tenkidi

el-Cerh ve't-ta'dîl adlı eserinde meşhur muhaddislere yer veren İbn Ebî Hâtim, Müslim'i (v. 261/875) tevsik eden ifadeler kullanırken,¹²¹ Buhârî (v. 256/870) hakkında herhangi bir cerh ve ta'dîl ifadesi kaydetmemiştir. Buhârî'nin 250/864 yılında Rey'e geldiğini, babası Ebû Hâtim'le Ebû Zür'a'nın ondan hadis dinlediğini, ancak Muhammed b. Yahyâ ez-Zührlî'nin (v. 258/872), Buhârî'nin, Kur'ân'ı telaffuz etmenin mahluk olduğunu söylediğine dair mektup yazması üzerine Ebû Hâtim'le

118 Bkz: Leknevi, *er-Ref' ve't-tekmîl*, s.230-34; Başaran, "el-Cerh ve't-ta'dîl", T.D.V.İ.A., VII, 402.

119 İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, VIII, 449-50; IX, 201-2.

120 İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, I, 12-13.

121 İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, VIII, 182-83.

Ebû Zür'a'nın onun hadislerini terkettiklerini belirtmiştir.¹²²

İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*'in birçok yerinde Buhârî'ye yönelik tenkitlere yer vermiştir.¹²³ Bu tenkitlerin bazıları kendisine, bazıları Ebû Hâtim'e, bazıları da Ebû Zür'a er-Râzî'ye aittir. Buhârî'nin ismi bazen açıkça belirtilirken, bazen de "ba'du'n-nâs" ifadesiyle kendisine işaret edilmiştir.

İbn Ebî Hâtim, daha ziyade *et-Târîhu'l-kebîr* adlı eserindeki bazı hatalarından dolayı Buhârî'yi eleştirmiştir. Bu eleştiriler de, kimi ravilerin isimleri bilindiği halde onları ismi bilinmeyenler arasında zikretmesi, sahâbî olmayan bazı kimseleri sahâbî sayması, künyeleri veya isimleri aynı olan iki ayrı şahsı aynı şahıs gibi tanıtmaması, bazı isimleri üç ayrı şahıs gibi tanıtmaması, kimi ravileri yanlış isimlendirmesi veya yanlış yere nispet etmesi, baba ismi bilindiği halde bazı ravileri baba isimleri bilinmeyenler arasında tanıtmaması ve bazı isimleri kalbedip ilgisi olmayan bablarda tanıtmaması vb. gibi konularda yoğunlaşmaktadır.¹²⁴ Ayrıca İbn Ebî Hâtim, zayıf olmayan bazı ravileri *Kitâbu'd-du'afâ'* adlı eserinde zikretmesi sebebiyle de Buhârî'yi eleştirmiştir.¹²⁵

Bununla birlikte İbn Ebî Hâtim, Buhârî'nin eserlerindeki bazı hataların kendisinden değil, başkalarından kaynaklandığını, ancak onun bu hataları farkedemediğini belirtmektedir.¹²⁶

Buhârî'ye yönelik bazı haklı tenkitler olmakla birlikte, hata diye nitelendirilen bazı hususlar, kanaatimizce ya içtihad farkından, veya Buhârî'ye ulaşan eksik ya da yanlış bilgilerden, yahut ta İbn Ebî Hâtim'in ifade ettiği gibi, Buhârî'nin rivayette bulunduğu kimselerden kaynaklanmıştır. Bu konuda *et-Târîhu'l-kebîr*'in muhakkiki Abdurrahmân b. Yahyâ el-Mu'allimî de, söz konusu edilen bazı hataların, *et-Târîhu'l-kebîr*'in tashih edilmemiş ilk nüshasından yapılan nakilden veya Buhârî'nin tertibindeki farklılıktan kaynaklandığını belirtir.¹²⁷ Nitekim Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*'i ilk istinsahından sonra ayrı ayrı zamanlarda iki defa daha gözden geçirerek yeniden yazmış, dolayısıyla ilk nüsha ile son nüsha arasında düzeltmelerden kaynaklanan bazı farklılıklar meydana gelmiştir.¹²⁸ İbn Ebî Hâtim'in ileri sürdüğü bazı hataların, el-Mu'allimî'nin belirttiği gibi, düzeltilmemiş ilk nüshadan kaynaklanmış olması muhtemeldir. Ayrıca binlerce ravinin tanıtıldığı

122 İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, VII, 191.

123 İbn Ebî Hâtim, bu konuda *Beyânu hata'i'l-Buhârî fi Târîhihi* adıyla müstakil bir eser kaleme almış ve Buhârî'nin *et-Târîhu'l-kebîr*'inde geçen 771 ravi ile ilgili çeşitli hatalarına işaret etmiştir (Haydarâbâd 1380/1961).

124 Bkz: İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, V, 372; VI, 346; VII, 188; VIII, 201, 504; IX, 162, 316. Hatîb el-Bağdâdî de *el-Müdih* adlı eserinde Buhârî'nin *et-Târîhu'l-kebîr*'indeki bazı hatalarına değinmiştir.

125 Bkz: İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, V, 322; VI, 79; VII, 19, 24, 53, 58, 82, 136; VIII, 382, 414, 435, 449; IX, 116, 132, 194, 199, 285, 423.

126 İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, V, 372; VII, 188.

127 Hatîb, *Müdih*, Muhakkikin önsözü, s.10-11.

128 Ali Yardım, 252 yılında vefat eden bir ravinin kitapta tanıtılmış olmasından hareketle Buhârî'nin *et-Târîhu'l-kebîr*'ini 252/866 yılında tamamlamış olmasının muhtemel olduğunu belirtir. Bkz: Yardım, "*Buhârî ve et-Târîhu'l-kebîr*", Dokuz Eylül Üniv. İlah. Fak. Dergisi, V. sayı, İzmir 1989, s.184.

bir kitapta meydana gelebilecek birkaç hata, Buhârî'nin otoritesine zarar verecek nitelikte değildir.

Sonuç

Netice itibarıyla İbn Ebî Hâtim, ilimde ulaşmış olduğu mertebeyi öncelikle babası Ebû Hâtim ve Ebû Zür'a'ya borçludur. O, tefsir ve hadis sahasında ortaya koyduğu eserlerle tanınmış, bilhassa *el-Cerh ve't-ta'dîl* adlı kitabıyla rical ilminin önde gelen isimleri arasında yer almıştır.

Onun *el-Cerh ve't-ta'dîl*'i, kendisinden önce yaşamış hadis otoritelerinin, ravilerin cerh ve ta'dîliyle ilgili görüşlerini ihtiva etmesi bakımından önemli bir eserdir. Bundan dolayı *el-Cerh ve't-ta'dîl*, kendisinden sonra gelen rical alimlerinin başvuru kaynağı olmuştur. Eser bugün de önemini korumaktadır.

el-Cerh ve't-ta'dîl'in tam alfabetik olmayışı, ondan istifadeyi zorlaştırmaktadır. Bununla birlikte kitap, ihtiva ettiği ravi sayısı bakımından en hacimli eserlerden birisidir.

Bilindiği kadarıyla İbn Ebî Hâtim, cerh ve ta'dîl lafızlarını derecelendirmeye tabi tutan ve ifade ettikleri hükümlere göre sınıflandıran ilk müelliftir. Kendisinden sonra gelen alimler de onun bu konudaki tertibini esas almışlardır.

Kitabının tertibinde Buhârî'nin *et-Târîhu'l-kebîr*'inden istifade eden İbn Ebî Hâtim, eserinde Buhârî'ye yönelik bazı tenkitlere de yer vermiştir. Tenkit edilen hususların çoğu ya icihad farkından ya *et-Târîh*'in tashihi edilmemiş nüshasından ya da Buhârî'nin farklı tertibinden kaynaklanmıştır. *el-Cerh ve't-ta'dîl*'in, Buhârî'nin *et-Târîhu'l-kebîr*'inin tekrarı olduğuna dair iddia ise, isabetli değildir. Aralarında pek çok farklılığın bulunması, bu iddianın isabetli olmadığını göstermektedir.

İbn Ebî Hâtim'in diğer eserleri üzerinde yapılacak çalışmalar, onun değişik konularla ilgili görüşlerinin ortaya çıkmasına yardımcı olacaktır.

Bibliyografya

- Ahmed Naim (v. 1934), *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarîh Tercemesi*, I-XII, Ankara 1982.
- Aşikkutlu, Emin, "*Cerh ve Ta'dîl*", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, İstanbul 1993, VII. Cilt.
- *Hadiste Rical Tenkidi*, İstanbul 1997.
- Aydınli, Abdullah, *Hadis İstihlaları Sözlüğü*, İstanbul 1987.
- Başaran, Selman, "*el-Cerh ve't-Ta'dîl*", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, İstanbul 1993, VII. Cilt.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil (v. 256/870), *et-Târihu'l-kebir*. (Thk. Abdurrahmân b. Yahyâ el-Mu'allimî el-Yemânî), I-IX (*Kitâbu'l-künâ* dahil), Dimeşk 1407/1986.
- Canan, İbrahim, "*Ebû Hâtîm er-Râzî*", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, İstanbul 1994, X. Cilt.
- Çakan, İsmail Lütî, *Hadis Edebiyatı*, İstanbul 1996.
- Dâvûdî, Muhammed b. Ali b. Ahmed (v. 945/1538), *Tabakâtu'l-müfessirin*, I-II, Beyrut, b.t.y., Dâru'l-kütübü'l-ilmîyye.
- Ebû Nu'aym, Ahmed b. Abdillâh el-İsfahânî (v. 430/1038), *Târihu İsbehân*, (Nâşir, Sven Dederling), I-II, Leiden 1931-1934.
- Ebu'l-Velîd el-Bâcî, Süleyman b. Halef (v. 474/1081), *et-Ta'dîl ve't-tecrih*, (Thk: Dr. Ebû Lübâbe Hüseyin), I-III, Riyad 1406/1986.
- Hatîb, Ebû Bekr Ahmed b. Ali el-Bağdâdî (v. 463/1071), *el-Kifâye fi 'ilmi'r-rivâye*, Beyrut 1409/1988.
- *Müddihu evhâmi'l-cem' ve't-tefrik*, (Thk. Abdurrahmân b. Yahyâ el-Mu'allimî), I-II, Haydarâbâd 1378/1959.
- İrâkî, Zeynuddîn Abdurrahîm b. el-Hüseyin (v. 806/1403), *et-Takyîd ve'l-izâh şerhu Mukaddimeti İbni's-Salâh*, Beyrut 1405/1984.
- İbn 'Adiy, Ebû Ahmed Abdullâh b. 'Adiy el-Cürcânî (v. 365/975), *el-Kâmil fi du'afâi'r-ricâl*, (Thk. Süheyl Zekkâr), I-VIII, Beyrut 1409/1988.
- İbn Ebî Hâtîm, Abdurrahman b. Ebî Hâtîm er-Râzî (v. 327/938), *el-Cerh ve't-ta'dîl*, (Thk. Abdurrahmân b. Yahyâ el-Mu'allimî el-Yemânî), I-IX, Haydarâbâd 1371-73/1952-53.
- *Beyânu hatai'l-Buhârî fi Târihihi*, (Thk. Abdurrahmân b. Yahyâ el-Mu'allimî el-Yemânî), Haydarâbâd 1380/1961.
- İbn Hacer, Ebu'l-Fadî Ahmed b. Ali el-'Askalânî (v. 852/1448), *Lisânu'l-Mizân*, I-VII, Haydarâbâd 1329.
- *Nüzhetu'n-nazar fi tavdîhi Nuhbeti'l-fiker*, (Thk. Nûruddîn 'İtr), Beyrut 1414/1993.
- *Tehzîbu't-Tehzîb*, I-XII, Haydarâbâd 1326.
- İbn Kâdî Şühbe, Takiyyuddîn Ebû Bekr b. Ahmed ed-Dimeşkî (v. 851/1448), *Tabakâtu's-Şâfi'iyye*, (Ta'lik. el-Hâfız Abdul'alîm Hân), I-II, Beyrut 1987/1407.
- İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ' İsmâil b. Ömer (v. 774/1372), *el-Bidâye ve'n-nihâye*, I-XIV, Kahire, b.t.y.
- İbn Manzûr, Ebu'l-Fadî Muhammed b. Mükrim el-Misrî (v. 711/1311), *Muhtasarı Târihi Dimeşk li'İbni Asâkir*, (Thk. Sekîne eş-Şihâbî), I-XXIX, Dimeşk 1408/1988.
- İbnu'l-Esîr, Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed eş-Şeybânî (v. 630/1233), *el-Kâmil fi't-târih*, I-XII,

- Beyrut 1399-1402/1979-1982.
- İbnu'l-İmâd, Ebu'l-Felâh Abdulhayy b. el-İmâd el-Hanbelî (v. 1089/1678), *Şezerâtü'z-zeheb fî ahhâri men zeheb*, I-VIII, Dimeşk 1399/1979.
- İbnu's-Salâh, Ebû 'Amr Osmân b. Abdirrahmân eş-Şehrezûri (v. 643/1245), *Ulûmu'l-hadis*. (Thk. Nûruddîn 'Itr), Dimeşk 1404/1984.
- İsmâil Paşa (v. 1920), *Hediyyetu'l-'ârifîn*, I-II, Beyrut 1410/1990.
- *İzâhu'l-meknûn*, I-II, Beyrut 1410/1990.
- Kandemir, M. Yaşar, "*Ebû Zûr'a er-Râzi*", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, İstanbul 1994, X. Cilt.
- Kâtip Çelebi (v. 1067/1656), *Keşfu'z-zunûn*, I-II, Beyrut 1410/1990.
- Kehhâle, Ömer Rıza, *Mu'cemu'l-müellifîn*, I-IV, Beyrut 1414/1993.
- Kettânî, Muhammed b. Ca'fer (v. 1345/1926), *er-Risâletu'l-müstatrafe*, İstanbul 1986.
- *Hadis Literatürü (er-Risâletu'l-müstatrafe Tercümesi)*, Trc. Yusuf Özbek, İstanbul 1994.
- Koçyiğit, Talat, *Hadis İstilahtarı*, Ankara 1985.
- Küçük, Raşit, "*İbn Ebû Hâtim*", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, İstanbul 1999, XIX. Cilt.
- Kütübî, Muhammed b. Şâkir (v. 764/1362), *Fevâtu'l-Vefeyât*, (Thk. Dr. İhsân Abbâs), I-V, Beyrut 1974.
- Leknevî, Ebu'l-Hasenât Muhammed Abdülhayy el-Hindî (v. 1304/1887), *er-Ref' ve't-tekmil fî'l-cerh ve't-ta'dil*, (Thk. Abdülfettâh Ebû Gudde), Halep 1407/1987.
- Muhammed 'Accâc el-Hatîb, *es-Sünne kable't-tedvîn*, Beyrut 1400/1980.
- Nevevî, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref (v. 676/1277), *Muhtasarü Tabakâti'l-fukahâ'*, (Thk. Adil Abdülmevcûd - Ali Mu'avvad), Beyrut 1416/1995.
- *et-Takrib*, Kahire 1388/1968.
- Sa'dî el-Hâşimî, *Ebû Zûr'a ve cuhûdühü fî's-sünneti'n-Nebveviyye*, I-III, Medine 1409/1989.
- Safedî, Salâhuddîn Halîl b. Aybek (v. 764/1363), *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, I-XXII, Beyrut 1412/1992.
- Sandıkçı, S. Kemal, *İlk Üç Asırda İslam Coğrafyasında Hadis*, Ankara 1991.
- Uğur, Mücteba, *Hadis İlimleri Edebiyatı*, Ankara 1996.
- *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, Ankara 1992.
- Yâkût, Ebû Abdillâh Yâkût b. Abdillâh el-Bağdâdî el-Hamevî (v. 626/1229), *Mu'cemu'l-büldân*, I-V, Beyrut, b.t.y.
- Yardımlı, Ali, "*Buhârî ve et-Târihu'l-kebir*", Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, V. sayı, İzmir 1989.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed (v. 748/1374), *el-İber fî haberî men ğaber*, (Thk. Ebû Hâcer Muhammed Sa'îd b. Besyûnî Zağlûl), I-IV, Beyrut, b.t.y., Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye.
- *Mizânu'l-i'tidâl fî nakdi'r-ricâl*, (Thk. Ali Muhammed el-Becâvî), I-IV, Dimeşk, b.t.y., Dâru'l-fikr.
- *Siyeru a'lâmi'n-nübela'*, (Thk. Şu'ayb Arnavut - Ali Ebû Zeyd), I-XXIII, Beyrut 1414/1994.
- *Tezkiretu'l-huffâz*, I-V, Haydarâbâd 1376/1957.
- Ziriklî, Hayruddîn, *el-A'lâm*, I-VIII, Beyrut 1995.